

ÄPARDANUD KEELEUUENDUS

170.5
25.38
80

Rooga keedetakse kümme
aastat, rahwas peab niikaua
nälgima? Mõista mis see on.

Kirjutanud
K. Leetberg

Rakweres, 1927

A-5051 III

ÄPARDANUD KEELEUUENDUS

Rooga keedetakse kümme
aastat, rahvas peab niikaua
nälgima? Mõista mis see on.

Kirjutanud
K. Leetberg

1927

U.-ü. „Ühistrükikoda Rakweres“

2

216 572

Meil on praegu käimas kahesugused tuhandemargalised rahad, ühed suured, teised vähemad, ja oleme kõik tähele pannud, et need suured, rohelised kui rahad palju mõnusamad on. Need vähemad on ka ilusad rahad küll, aga ei ole nii mõnusad: neid võib kergeste teiste rahadega ära wahetada, neile peab ikka targu otsa vaatama, kas nad just on see, mis arwame, või ehk aga on wiiesajane või sajane. Aga need suured, rohelised, need Triigi joonistatud on just sellest nii väga head, et nad kõigist teistest rahadest nii kindlaste igas tükis lahku lähevad: suurus, wärw, muster, paber, kõik on teist moodi kui teistel rahadel: pooles pimedas esimese pilguga tunnd ära, mis ta on; ei ole tarwis nähagi — täies pimedas käega katsudes võid ära tunda. Need teised, pisemad rahad ei ole iseenesest, oma ette mitte haiwad, aga nad saawad halwaks seeläbi, et nende kõrwas teisi on, mis nende sarnased on: selle läbi saawad ise halwaks ja teewad teised ka halwaks. Kui nende kõrwas teisi sarnasid ei oleks, oleksid nad head.

Ja kui mõtleme, et meie rahad weel enam sarnased oleksid, et oleksid niisugused kui weksli paberid on, läheksid wäliselt päris ühte kõigis tükkides: kaustas, wärwis, mustris, paberis ja ainult peale trükitud hinna nimetus (seegi alandliku kirjaga) teeks wahet — siis niisugused rahad oleksid päris wõimata halwad. Meil ükskord niisugused olid, wabariigi esimestel päewadel: tuhandemargalised ja sajamargalised päris ühesugused, ainult niipalju oli wahet, et ühede hind oli kahe nulliga trükitud, teistel kolmega. Aga need rahad wõeti warsti tagasi ja anti paremad.

Nõnda kui rahadega, nõnda on ka keele sõnadega. Ka keele sõnad on mitte ainult iseenesest ja omaette head ja halwad, waid ka selle poolest, kas nad teiste omasarnaste seast ka hästi wälja paistawad kui just need ja need. Meil on keeles sõna *joonistamine*, oli hea sõna, kindla ja selge tähendusega. Aga seal pandi hiljuti tema kõrwa teine sõna *joonestamine* ja nüüd on korraga mõlemad sõnad halwaks saanud. Sõnad on tähendusest ühelaadilised, nõnda et igas lauses ühe asemel ka teine wõiks seista,

ja lähewad kuju poolest lahku ainult ilma rõhuta silbi wokaalis, nõnda et kui neid mitte ei pea üht teisega ära wahetama, siis peab ilma rõhuta silpi loomuwastaselt rõhutama *joonistamine* — *joonestamine*. Loomulikult rääkida neid ei saa, sest siis kuulja ei saa aru, kumba öeldi. Naljamehed ütlewad: *nistamine* ja *nestamine*. Nõnda siis kumbki sõna omaette on hea ja laitmata ja kui oleks ükskõik kumb neist üksi keeles, siis ei wõiks tema wastu midagi olla, aga kahekeste paaris on nad rääkijale ja kuuljale nuhtluseks.

Üks teine näitus. *Saksa* maa ja *Saksi* maa, *Saksa* walitsus ja *Saksi* walitsus. Nende sõnadega rääkides peawad rääkija ja kuulja wäga tähelepanelikud olema, et mitte waleste rääkida ja aru saada. Rääkija peab, et kuulja teda mitte waleste ei mõistaks, sõna teist silpi, see on ilma rõhuta silpi. loomuwastaselt rõhutama. Ladusat rääkimist nende sõnadega ei ole wõimalik, ikka oled nagu pingule tõmmatud; mitte nõnda kui teiste sõnadega, kus ainult tüwisilp kindlaste räägitakse, teised silbid, kui iseenesest mõistawad, lõdwaste, sest et keelemõistja kuulja ju isegi teab, missugused nad on. Ja lugedes ka, kui ajalehe lugija harjunud on igas lehes *Saksast* lugema ja lehes korraga *Saksist* räägitakse, siis ta tingimata loeb waleste ja alles pärast märkab eksitust. Ehk kui samas tükis *Saksast* ja *Saksist* korraga räägitakse, siis peab lugija sõna lõpuosasid hästi terawaste ära waatama, kas nad *i*-ga wõi *a*-ga on. Aga muidu ta waatab ainult sõnade peakohad, lõpud jätab waatamata, sest need teab ilma waatamata.

Weel üks näitus. Kui koolis üks õppiija on nimega *Kuusik*, siis saame tema nime loomulikult rääkida ja wõime õige lõdwalt rääkides nime teise silbi hoopis ära kaotada: *Kuussk*, ilma et sest midagi halba oleks — ja miks peaksimegi oma rääkimist pingutama, kus seda tarwis ei ole? Aga kui nüüd *Kuusiku* klassi teine õppiija tuleb nimega *Kuusk*, siis on lõdwal rääkimisel lõpp ja ühtlasi ka loomulikult rääkimisel: mitte enam *Kuusik*, waid siis peab juba raiuma: *Kuusikk*. Samuti ka kui klassis on *Mühlberg* ja *Mühlbach* ehk teised sarnased ainult lõpus erinewad nimed. Ehk koguni kui üks õppiija on *Salu* (u-ga), teine *Salo* (o-ga), siis on iseenesest ilusad nimed nii halwaks saanud, et muidu juba enam ei saa, kui peab poistele uued nimed

panema, kas nõnda et ristinimede järel nimetatakse üht Eduard, teist Aleksander.

Meie tunnistame siis, et niisugused ühtekõlawad sõnad on halwad sõnad. Aga teiselt poolt siiski jälle näeme, et on keeles teised mitte ainult ühte kõlawad waid täieste ühesugused sõnad sees ja ei tee wiga ühtigi. Meil on kaks päris ühesugust sõna *pada*: *sepa pada* ja *supi pada* ei sega üksteist mitte sugugi. Ei sega sellepärast mitte, et nende tähendused üksteisest nii kaugele lahku lähewad, et üht teisega ära wahetada ei saa, et üks teise asemel miski mõtet ei anna. Kui ütleme: *sepp on pajas* ehk *pada on pesemata*, siis on iseenesest mõista, missugusest pajast kummasgi lauses räägitakse. Niisugusid sõnu on palju Eesti keeles ja igas teises keeles: adra *kurg* ja lind *kurg* (wist üks ja sama sõna), puusepa *liim* ja kalamehe *liim*, *mari* ja *Mari*, wiljapuhastamise *sari* ja muna *sari*, *magu* — kõht ja *magu* — maitse, *minija* kes läheb ja *minija* poja naine, *poetan* pugemisest ja *poetan* pudemisest j. p. t. Ühtekõlawatest nimetame: *raha* — *rahu* — *rahe*, *tal* — *tala* — *tali*, *sada* — *sadu* j. t. Niisugusid sõnu on palju igas keeles. Keel sallib neid ühekujulisi ja ühtekõlawaid sõnu niipikalt, kui nad rääkimise selgust ei takista, see on kui nad tähenduses üks teisest nii kaugele lahku lähewad, et neid lauses üht teisega ära wahetada ei wõi, et ainult üks tähendus mõistliku mõtte annab, teine rumaluse annaks. Naljategijad tarwitawad niisugust sõnade ühtelangemist nõnda ära, et meelega üheti öeldud sõna teisiti mõistawad ja tulewad siis sealt niisugused enam ehk vähem terawad wõi tõlbid naljad kui: „Ära löö mind wihaga, löö parem armuga“, „Mina ei karda kedagi, sest mina ei ole karrassepp“.

Wabalt arenewas keeles ei saa halwaste ühtekõlawaid sõnu olla, sest kuigi neid kogemata sinna peaks tulema, siis heidab keel ühe ehk teise neist warsti wälja. Ma teaksin elawast Eesti keelest ainult ühe niisuguse halwa sõnapaari nimetada: *parem* ja *pahem*, ja seegi on nõnda ütelda paremat seltsi halb, sest erine mine ei ole siin mitte wokaalis, nagu päris halbades, waid konsonandis. Ja siin on ka kohe parandus kannul: sõjawäes on komandusõnaks *pahem* asemele wõetud *wasak*. Ja on ka arusaadaw küll, mikspärast: wõime selgest seda segadust ette kujutada, mis siin ühtekõlawad sõnad annaksid.

Toome weel näitusi wõõrastest sõnadest ja uutest läbisegamine.

Juuni ja juuli. Mõned Saksa keele rääkijad, et ühtekõlast pääseda, räägiwad neid sõnu keelewastaselt *junii* ja *julii*, rõhuga wiimase silbi peal. See ühtekõla muidugi pehmen dab, aga teeb pingutust.

Omadus ja omandus. Ma ei tea, kelle wäljamõeldud see wahetegemine on, *omadus* peab tohtima tarwitada ainult waimlisest omadusest, aga ainelist omadust peab nimetama *omandus*. On meeles, et M. Jürmann oma Kodukoolis juba 80-datel aastatel seda wahet nõudis. Wahetegemine on kunstlik, sest keeles teda ei ole ja ei ole ka tarwis, sest et igakordsest ütlemisest juba iseene-sestki näha on, kumba omadust mõeldakse, kas waimlist wõi ainelist, ja kuigi mõnikord ei peaks wahe selge olema, siis seda ikka nii harwa, et sellepärast halba sõna teha ei maksa.

Tunnistan ja tannustan. Aawik wist on esimene, kes siin wahetegemist nõuab. Aga päris ilma aegu. Sest ei ole ühtgi ütlemist arwata, kus *tunnistamine* mitte sedasama ei ütleks, mis *tunnustaminegi* ütleva peab, niisama hästi ja niisama selgeste, sest tunnistatawast asjast (objektist) on ju igakord selgeste küll näha, mis mõttes sõna mõista tuleb. Praegu kirjamehed tarwitawad üht ja teist läbisegamine ilma kindla waheta. Näituseks Tuglas Grenzsteini Lahkumises kirjutab lhk. 135: „*Kas Grenzstein oma aja lõpulikku möödumist eneselegi kunagi tunnustas, seda ei tea*“ ja järgmisel leheküljel: „*Et ta (Hermann) just Grenzsteini päalekäimise tõttu taganes, seda on ta ise tunnistanud*“. Sõnade rohkus ei ole iseenesest weel mitte keele rikkus. Siin on kahest sõnast keelele ainuli tüli ja mitte mingisugust kasu. Kui keegi arwab, et siiski on kasu, las see siis ütleb mis just. — Olgu siin tähele pandud, et niisugused sõnad kui *õnnestan* ja *õnnistan*, *wõõrastan* ja *wõõrustan* ühtekõlamise pärast mitte tülikad ei ole, sest et siin iga sõna ennast kindlaste oma eraldi seiswa põhisõna peale toetab: *õnn—õnnis*, *wõõras—wõõrus*.

Link ja Luik on halwad enam kirjas kui kõnes: wahe selles, kas i täpp kaks posti paremal wõi pahemal seisab. Nagu teada on Ernst Peterson nende nimede ärawahetamise peale näitemängu ehitanud.

Nimetame siin ka seda Eesti kirjale halba uuendust, mis meile kolmepostilise *w* asemele kahepostilise *v* pani. Trükiis teeb kahepostiline *v* segadust wähe, küll aga kirjutatud kirjas paljugi, sest teda wõib mitme teise tähega ära wahetada, *i o r* ja teistega, nõnda et kui kiri mitte wäga hoolikalt selge ei ole, lugemine õige raske wõib olla. See uuendus on tehtud ilma igasuguse mõjuwa põhjuseta, vähemast mina ei ole mõistlikku ja arusaadawat põhjust selle muutmise heaks kuskilgi kuulnud ega lugenud ja kui mõne ägeda kahepostilise *v* eest wõitleja käest otsekohe küsisin, siis ka arusaadawat wastust ei saanud. Tuli korraga tuhin sisse, et peab muutma, et Ladina keeles on aga kahepostiga *v* ja kolmepostiline *w* on aga Saksa keelest wõetud ja meie aga ei taha enam mõnda kirjutada kui enne kirjutati, tahame uut moodi. Wist öeldi ka, et kergem on kirjutada. See oleks natukenegi põhjust, kuigi mitte niisugust, mis mõõduandew tohiks olla.

Weel halwem muutus on tehtud Wene uues kirja-wiisis seega, et seal ühepostiline täpiga *i* ära on kaotatud ja kahepostiline *и*, mis kolme teise tähe *и*, *н* ja *ш*-ga tüütawalt sarnane on, asemele wõeti. Täpiga *i* igatahes oli Wene tähestikus *и* kõrwal kõige parem täht: paistis oma täpiga teiste seast selgeste kätte just kui jaamaülem punase mütsiga sõidurahwa seas.

Käsitan ja *käsitlen*, *käsitus* ja *käsitlus* — ega lugija ei tea, mis need sõnad tähendawad ja mis tark wahe siin wahel on. Mina ka ei tea. Olen küll mitu ja mitu korda järel waadanud, olen neist paaril korral kirjutanudgi juba awalikult, aga praegu jällegi ei tea. Waatan siis jälle Eesti Kirjandusest järele ja ütlen. *Käsitlen* tähendab: arutama, ümber käima ja *käsitan* tähendab: 1) saan aru, mõistan; 2) umfassen, *оѣхмать*, comprendre. Nõnda on. Saa sest nüüd aru, armas lugija, ja pea hästi meeles need targad wahed. Kui oled ära õppinud, siis poole tunni pärast katsu, kas weel tead. Kui jälle ära unustad, siis waata ise järele Eesti Kirjandusest 1912 lk. 21. Et kergem oleks meeles pidada, annan paar juhatust: 1. Ära arwa mitte, et kui sõna *käest* on üteldud, temal siis sellepärast käega midagi peab tegemist olema. 2. Ära arwa mitte, et liide *le* siin ka, nagu muidu, põhisõna korduwat wõi wastastikust tegemist tähendab, wõi ülepea midagi

tähendab. — Ja veel suuremaks kergenduseks kirjutan ära, kuda Aawiku „Uute sõnade sõnastikus“ neid sõnu seletatakse. Seal seisab: „*käsitama* 1) tegemist tegema, harutama (kysimust); 2) aru saama, mõistma (auffassen); 3) ymbritsema, sisaldama (umfassen); *käsit(e)lema* — tegemist tegema, harutama (ainet, kysimust)“. Ja ainult kolmandal sõnal *käsitsema* tohib ka käe tähendus olla, sest see tähendab: „käte abitarwitama (riista)—kätega katsuma“

Soo, nüüd olen kõik ütelnud. Pea nüüd need wahed. kõik hästi meeles ja tarwita neid sõnu õigeste, mitte nõnda kui teised Aawiku järelkäijad, kes kõik segamine wiskawad: *käsitan* ja *käsitlen* — kõik ühes „tarwitamise“ tähenduses, nagu ei oleks siin tarku wahesid wahel olemasgi. Aga ära unusta poole tunni pärast kordamata.

Wäga halwaks tuleb arwata ka see õnnetu sõnapaar, misga kõigis Eesti wabariigi koolides õppijaid ja õpetajaid piinatakse ja mis rohkeste kaasa aitab Eesti keeleõpetust raskeks ja tüütawaks teha: *omastaw* ja *osastaw*. Õpetaja ja õppiija peawad ennast alatasa pingul pidama, et *m*-d ja *s*-d õige kohta tuleksid, sest nad tahawad ikka wägisi segamine minna. Ei ole siin seda, mis muidu loomulikus rääkimises on, et rääkijale mõttekujuga (mõistega) ühtlasi ka tema keeleline tähendusmärk, sõna, iseenesest suhu tuleb, terwelt ja täielt, nõnda et sinul muud pole tarwis teha kui mõte ära määrata ja — „keel räägib ise“. Siin sõna tuleb küll ka, aga mitte terwelt ja täielt, sest *m*-d ja *s*-d pead ise omalt poolt juure panema, pead mõistusega enne ütlemist otsustama: nüüd tuleb ütelda *m* mitte *s*. On nii nagu peaksid kitsast teerada kõndima, kus mitte wabalt astuda ei saa, waid iga sammu juures targu pead ette waatama, et just sinna ja sinna jala paned. Ja samuti kuuljale ka ei muutu kuuldud sõna mitte otsekohe ja iseenesest mõttekujuks (mõisteks), waid peab teadlikult muutma: ahaa, *m* ja mitte *s*, see oli siis see ja mitte see. Kuda see wäsitab! Kui palju siin pingutusest hoolimata siiski eksitakse! Niisugune nuhtlus on Eesti keele õppimisele peale pandud. Ja niisugusid sõnu on keeleõpetuses teisi veel: *seesütlew* ja *seestütlew*, *alalütlew*, *alaltütlew*, *alaleütlew* ei ole mitte paremad, õnn ainult, et neist nii palju rääkida ei tule kui esimesest paarist. Kui mõnusad on meie omadega wõrreldes Ladina keele kaasuste nimed:

nominatiiv, genetiiv, datiiw, akkusatiiv, ablatiiv, wokatiiv. Ühe ärawahetamist teisega ei ole sugugi wõimalik.

Halbu sõnapaarisid wõime leida ka nimedes, mis kirjamehed oma juttude tegelastele panewad. Saamatud kirjamehed ei jaksa oma tegelastele igauhele omapärast nime leida ja panewad kõigile ühelaadilised: ühele *Mart*, teisele *Kaarel*, *Jaan*, *Juhan*; *Jõgi*, *Mägi*, *Järw*, *Mets* ja nõnda edasi, kõigile ühewäärilised. Niisugused nimed on küll kerged panna, aga lugijal on palju tegemist nõnda ristitud tegelasi üksteisest lahus hoida. *Juhan Liiwa Peipsi mehed* *Jaak* ja *Rein* (pidin neid raamatust järel waatama, ei olnud meeles) ei ole weel kõige halwemad, sest mehed ei ole ka iseloomudes mitte erilisteks mõeldud; ei tee wiga, kui ühe teisega ära wahetad, mehed on ühesugused, üks kõik kumb just seda ehk seda ütles ehk tegi. Halwad on juba *Kitzbergi Jaan* ja *Kaarel*: mehed igas asjas wastapooled, aga nimed päris ühesugused. Aga *Wildel* on mitte *Kaarel* ja *Juhan*, waid *Kaarel* ja *Juku*. Neid juba keegi ära ei waheta. Ja kuida oskab *Luts kooli täie poisse* nimede poolest lahus hoida: *Toots*, *Lesta*, *Tõnisson*, *Wisak*, *Toomingas*, *Arno*, *Teele* (ilma perekonnanimeta) *Kiir*, *Imelik*, *Kuslap*, *Lible* ja weel palju teisi, iga nimi isewallast; et üks teisega segamine läheks, on otse wõimata. Ühetaolised nimed jutus on nagu näitemängus oleks ühetaoline riietus kõigile tegelastele. Iseasi on siis kui tegelased just ühesugused olema peavad; siis on ühesugused nimed kohased, nagu *Gogoli Bobtshinski* ja *Dobtshinski*, wõi *Hamletis Rosenkranz* ja *Güldenstern* (Saksakeele ümber. panekus) wõi *Jakobsoni „Sakala“ Nalja Märt* ja *Kalja Pärt*.

Päris wõimata halb on Aawiku soovitatud *muide*, sest teda wõib igas lauses *muiduga* ära wahetada: *Seal lõi N. N. oma muide ilusad luuletused. See oleks muide üsna armas lugu.* Ei ole ka *muidet* peale Aawiku enese keegi teine palju tarwitanud.

Halb on ka keeleuuenduse *waid* tähenduses „ainult“, sest teda wõib wäga sagedaste sidesõnaga *waid* ära wahetada, ehk ta wõib temaga inetult kõrvuti seisma tulla: *ei laulnud, waid waid ümises.* Oli meil sõna *aga* tähenduses „ainult“, mis *Kreutzwaldil* weel sagedaste ette tuleb. Selle keel jättis kõrwale, sest et ta samakujulise sidesõnaga ühte langes, nüüd pakutakse jällegi teist sidesõna selle

tähenduse peale. On jo tõsi küll, et *ainult* oma tähenduse jaoks pikem on kui just tarvis oleks, aga keel ometi wõttis ta lühema *aga* asemele. Juba ta siis ikka miski asja poolest parem oli.

Nimetame weel mõned ühtekõlamised ilma pikemalt seletamata:

Eliias — Eliisa

wanameelne — wabameelne

erapooletud — erapoolikud

erapoolikus — erapooletus

wõimalikud — wõimatud

pahe — paha: põlewkiwil on see pahe, et annab palju tuhka.

Kahes sõnas meie kirjawiis teeb wahet ilma aegu.

Kirjutatakse *wäike* ä-ga, mitte *weike* e-ga, nagu enne kirjutati ja seda ainult sellepärast, et seletati kord (wist härja Kampmanni poolt), et e-ga kirjutamine wõiks segasust teha *weis* — *weiksed* sõnaga. Toodi koguni näitus, et kui Lauluraamatus on: *hingwad inimesed, mets, weiksed, linnukesed*, siis seda wõis nõnda mõista, et *weikesed* linnud *hingawad*, suured mitte. Aga nõnda wõib jo mõista ainult see, kes odawat nalja tahab saada. Tõsiselt keegi nõnda mõtelda ei saa, see jo oleks halp. Kui paremaid põhjusi ä kirjutamiseks ei ole, siis wõime julguste jälle e-ga kirjutama hakata: *weikene*. Ja ega ole paremaid. Ja oleks kirjawiisile tõeste kasuks, kui ta mitte ei sunniks teisiti kirjutama kui räägitakse, sest suur osa keelerääkijaid räägib e-ga, ä rääkijaid palju ei ole.

Teine sõna, kus ilmaaegu wahet tehakse, on *aed*—*aia*. Rääkimise keeles on olemas põhjas *aed*—*aja*, lõunas *aid*—*aia*. Kirjakeeles oli kunni wiimase ajani, nagu Tallinna keeles ainuüksi olla wõib, *aed*—*aja*, aga wiimasel ajal on ei tea kelle poolt ette kirjutatud imelik kokkusegatud kirjawiis: *aed*—*aia*, ilma et näha oleks mikspärast ja miks just nii? Miks mitte, kui tingimata tahetakse Tartu keelt sekka tuua: *aid*—*aja*? Aga ega siin muud põhjust ei olnud, kui et taheti *aeg* ja *aed* lahus hoida: need *ajad* ja need *aiad*. Aga see wahetegemine ei ole sugugi tarwilik, sest sõnad on nii igaüks ise wallast, et ärawahetamist karta ei ole.

II

Halbu ühtekõlawaid sõnu, nagu ülemal juba ütlesime, tuleb ette peaaegu ainult pärisnimedes ja kunstlikult parandatud keeles, päris rahwapärase keeles ei teaks peale juba nimetatud *pahem* ja *parem* ühtki teist sõnapaari enam nimetada. On ka arusaadaw, miks neid ei ole. Loomulikult arenew rahwakeel, mis ikka kõige pealt kõne mõnu silmas peab, jätab need kõnemõnu takistawad sõnapaarid, kui nad keelde sünniwad, lihtsalt tarwitamata, kas muudab ühe paarimehe teisemaks wõi leiab mõne muu abinõu. Kudamoodi keel seda teeb, seda on huwitaw waadata ja wõime seda õppida näituseks meie deklinatsiooni kaasustest, kui tähele paneme, kus ja kui pikalt siin keel kaasuste ühtekõlamist sallib ja kuida ta, kus tarwis, seda ära muudab ja kahjutaks teeb.

On kaasusid, mitte ainult meil, waid ka igas teises keeles, mis kuju poolest päris ühte langewad. Keel sallib neid nii pikalt kui nad kõne selgust ei takista ehk ainult wähe takistawad. Nõnda on subjekti ja objekti kaasuse ühtelangemine harilik asi ja tuleb ette kõigis keeltes. Saksa keeles on suuremal arwul sõnadel nominatiiw ja akkusatiiw ühesugused: *die Mutter, das Kind, die Mütter, die Kinder, die Väter*. Ka Wene keeles on suuremas osas sõnades именительный ja винительный ühesugused: *столь, слово, мать, дитя, столы, слова*. Ladina keeles on ühtelangemist wähem, ainult ilma suguta sõnades: *donum, opus, dona, opera* ja muidu osa sõnade mitme-arwus*) *homines, fructus* ja teised. Eesti keeles tuleb subjekti ja objekti kuju ühtelangemist ette täissubjekti ja täisobjekti juures ainult wähestes tüwides, aga osasubjekt ja osaobjekt langewad ikka ühte: see *ema*, selle *ema*, seda *ema*, see *töö*, selle *töö*, see *ime*, selle *ime*, see *tegija*, selle *tegija*. Mitmearwu nominatiiw ja akkusatiiw langewad ikka ühte. Seega siis subjekti ja objekti kaasuste ühtelangemist igal pool palju. Keel wõib seda sal-

*) Ei taha sõnu „ainsus“ ja „mitmus“ tarwitada. „Mitmus“ oleks kohane nimetus, aga „ainsus“ ei ole wastuõetaw, sest „ainsus“ tähendab „liig wähe“ ja toob nimetususse kohatuma hukkamõistmise tooni, sest kui ühest asjast räägitakse, siis ei ole siin asju mitte liig wähe, waid just paras mõõt. Sellepärast tarwitan pikemaid nimetusi: „ühearw“, „mitmearw“.

lida sellepärast, et lauses peaaegu ikka iseenesestgi selge on, kas sõna subjekt või objekt, tegija või teoalune on: „laps armastab ema“, „ema armastab last“. Sõnakuju *ema* ei saa esimeses lauses muud olla kui teoalune, objekt, teises lauses ei saa muud olla kui subjekt, tegija. Ka niisugustes lausetes kui „ema armastab isa“, „die Mutter liebt das Kind“, „мать любитъ дочь“, kus ainult wormilikult wõttes kahesugune arusaamine küll võimalik oleks: *ema* võiks subjekt olla (kes armastab) ehk ka objekt (keda armastatakse) ja *isa* wastawalt objekt ehk subjekt — ka niisugustes lausetes on wale arusaamine sõnade järjekorra seaduse läbi siiski ära hoitud, sest järjekorra seadus määrab, kui tuntawat põhjust kõrwale minemiseks ei ole, esimese sõna subjektis.

Ka atribuudi kaasus (genetiiv) võib Eesti keeles subjekti ja objekti kaasustega ühte langeda ilma muud raskust sünnitamata, kui et ta omale ikka kindla koha lauses nõuab, nimelt ikka määratawa sõna ette: *hobuse lakk*, mitte ka: *lakk hobuse*. Wiis peremehe *hobuse laadale*, mitte ka samas mõttes: *wiis hobuse peremehe laadale*, sest see võiks siis ka teise tähenduse anda.

ilma, kunni.

Kümme kaasust, mis peale subjekti, objekti ja atribuudi kaasuste weel üle jääwad, on kõik omakujulised, ei lange kuju poolest ühegi teise kaasusega ühte, peale esialgse illatiivi, mis wahest partitiiwiga ühte langeb. Kõik need kümme kaasust on enam ehk vähem ühtekõlawad: *jalal — jalalt — jalale — jalas — jalast — jalasse — jalaks — jalani — jalaga — jalata*. Seitse neist kümnest, nimelt kolm sisemist paigamäärajat, kolm walimist paigamäärajat ja *ks-lõpuline*. Saamise kord, on niisugused, et nende ühtekõlawus keelele mitte takistust ei tee: nad ei lase, ühtekõlamise peale waatamata, ennast ühegi teise kaasusega ära wahetada, sest et walitsew sõna, millest nad ära ripuwad, ikka ainult seda üht teatawat kaasust nõuab ja ühegi teise kaasusega mõtet ei anna: minnakse *metsa*, ollakse *metsas*, tullakse *metsast*, ollakse *onul*, antakse *onule*, wõetakse *onult*, saadakse *suureks j. n. e.* Ja kui öeldakse *läks metsa* kõrwal ka *läks metsas*, siis see ei

anna veel halba ühtekõlamist, ei takista veel õiget arusaamist, sest alguskoht, kust minema hakati, kas metsa sees või metsast välja, määrab ära kumb kaasus mõeldud võis olla. Ja peale selle on igaks juhtumiseks ikka veel tagawaraks asjakohased määrasõnad, mis tarwilikul korral üle aitawad: läks metsa *sisse*, läks metsast *wälja*. Neid määrasõnu nagu *sisse*, *wälja*, *ära* j. n. e. ei pea mitte hurjutama ja ülemäärasteks siunama, need on kõne selguseks tarwilikud. Nõnda siis walitsewa sõna poolt on siin ikka kindlaste just see ja see kaasus nõutud, ärawahetamist miski teise kaasusega, ka siis kui lõpud segaselt räägitakse, ei ole karta, ehk on ainult harukorral karta. Meil on siis siin wäliselt küll ühtekülawad sõnad, aga niisugused mis siiski rääkimises halwad ei ole.

Teine lugu on kolme wiimase kaasusega, mis veel üle jääwad, Ulatamise, Puudumise ja Koosolemise korraga. Nende lõpud *-ni*, *-ga*, *-ta* on wäliselt küll täielikumad kui eelmistel kaasustel ja erinewad üksteisest hästigi, aga kaasused ise on siiski halwad ühte kõlama. Nad on nimelt tähendusest nõnda ühelaadilised, et kus üks tarwitatud on, seal niisama hästi ka teine seista võiks, nõnda et lauses ikka üht teisega ära wahetada võib, kui lõppusid mitte selgeste küll ei räägita, iseäranis Puudumise ja Koosolemise korras: *nokaga müts* ja *nakata müts*; ajaleht maksab *postiga* nii palju ja *postita* nii palju; *rahaga* on hea elada ja *rahata* on hea elada, saatsin onu *metsa* ja saatsin onu *metsani*. Walitsew sõna lubab kas üht ehk teist kaasust päris ühewääriliselt. Siin on siis tegemist halwa ühtekõlamisega, niisama halwaga kui *joonistamises*, *joonestamises*, *Saksas* ja *Saksis*, *tunnistamises* ja *tunnustamises*.

Kui wäga need ühtekõlawad kaasused segada võiwad, selleks toon elust ühe tõejuhtumise näituseks. Mõni aasta tagasi kutsus meie karskuse keskjuhatus kodanikke üles ei tea enam mis asja peale alla kirjutama ja andis suurtel müürilehtedel teada, et allkirju wõetakse wastu seal ja seal walitsuse asutuses—(ütlemine) 7. weebr. Olin nõus alla kirjutama ja õhutasin teisi ka, et mingi kirjutama seitsmendal, mitte enne. Aga wiimaks tuli välja, et müürilehel oli kirjutatud mitte 7. *weebruari*l waid 7. *weebruari*ni. Mina olin waleste lugenud, olin ise

parajal ajal minemata jäänud ja teisi, kes minna tahtsid, ka tagasi hoidnud. Aga siiski, kui sügavamalt waadata, siis tuleb wälja teisiti, tuleb wälja nii, et mina olin ikkagi õigeste lugenud, aga kuulutus oli waleste kirjutatud. Seletan kohe, miks ja kuda.

Kui meie keelt räägime, siis meie ei räägi mitte kõiki sõnakohte ühte moodi selgeste ja kuuldawalt, waid räägime ainult need kohad selgeste, mis arusaamiseks tarwilikud on; teised, mis iseenesest mõistetawad on, mis kuulja isegi teab sõnas nõnda ja mitte teisiti olema, need räägime vähem selgeste ehk jätame koguni rääkimata. See ei ole mitte laiskus ega lohakus, see on tark energia kokkuhoidmine: kui tähtsuseta kohad lõdwaste räägitakse, siis seda enam jääb jõudu üle tähtsate rääkimiseks, ja oleks ilma aegu ja koguni tüütaw kuuljale seda toonitama ja rõhutama minna, mis ta isegi teab. Kui emakeel mitte teda head omadust ei oleks, et temast ka „poolest sõnast aru saab“, siis ei oleks emakeelt tarwisgi. See on rääkimise ja kuulmise kohta. Lugemisega on asi samasugune. Tuntud keelt lugedes silm waatab ära ainult sõnade tähtsad kohad; mis iseenesest mõistetaw on, sellest libiseb üle. Kui on kirjutatud niisugune lause: *alla kirjutada wõib 7. weebruaril*, siis on selle lause wiimase sõna lõpp *-il* keeletundjale lugijale iseenesest juba antud ja lugija teeb targaste, kui ta silma temast peatamata üle libistab järgmiste tähtsamate kirjakohtade peale; ja kirjutaja, kes kirjutab: *alla kirjutada wõib 7. weebruarini* oli keelewastaselt ja halwaste kirjutanud, sest et ta tähtsa ja ootamata lõpu tähtsuseta kohta ära peitis teise lõpu asemele ilma hoiatamata.

Kuda ta siis oleks pidanud kirjutama? Oleks pidanud kirjutama nõnda, kuda tema keeletundmus teda kirjutada käskis: *kunni 7. weerbruarini*. Siis oleks wale arusamine olnud ära hoitud. Et keel siin ainult nõnda ütelda lubab, seda tundis tema niisama hästi kui sina ja mina ja teised Eesti keele mõistjad kõik tunnewad. Aga tema tahtis targem olla kui keel, sellepärast see rumalus.

Lugu on see, et neis kolmes nimetatud kaasuses, kus ärawahetamist teiste kaasustega karta on ja niipikalt kui seda karta on, tarwitseb keel kaasuse ees iseäralikku hoiatuse ehk juhtsõna: *kunni, ilma, ühes*, mis kaasuse ette

ära juba kindlaks märgiwad, nõnda et lõpp enam tähtis ei ole, waid iseenesest mõistetawaks saab. Loomuwastast lõppude rõhutamist ei ole kaasuste lahushoidmiseks nüüd enam tarwis. Pole mitte enam tarwis raiuda: leht maksab *postiga* nii palju, *postita* nii palju, waid wõib rääkida rahulikult ilma pingutamata: *Leht maksab postiga nii palju, ilma postita nii palju*. Kerge ja ladus ja eeskujulikult hea.

Meie näeme siis, et keel on siin wäga kohase abinõu leidnud, kuida ühtekõlawaid sõnapaarisid kahjutaks teha. Aga nende juhtsõnade suurt stiililist tähtsust ei ole mitte ära tuntud, waid et nad tähenduse poolest ütlemisele midagi uut ei anna, siis on targad emakeeleparandajad nad üleliigseks kuulutanud ja nende tarwituse ära keelanud, et miks ütelda *ilma armuta* kui *armuta* sedasama üleb ja weel pealegi lühemalt? Miks ütelda: *tegin ukse lahti ilma wõtmeta*, kui lihtsalt *wõtmeta* sedasama ütleb lühemalt ja mõnusamalt? Lühemalt küll, aga mitte mõnusamalt. Sest kui öeldakse: *tegi ukse lahti wõtmeta* ja kuulja kuuleb ukse lahtitegemisest ja wõtmest, siis ta loomulikult mõtleb, et wõti ikka oli, kui seda eitamise *ta-d* talle mitte iseäralise rõhuga näkku ei öelda. Aga nagu öeldud, juhtsõnade tähtsust ei ole mitte ära tuntud ja on paremaks Eesti keeleks kuulutatud, kui ilma nendeta räägitakse. Toome sest paremast Eesti keelest mõned näited. *See on wana hoone korrapärase walgustuseta*. *Aga seegi luuletuswiikk ilmus nimemärgita* (Suits). *Ei saa selle peale mõtelda kibeduseta*. *Kirik enesest on wäga lihtne*, *pea igasuguse ornämendita*. *Aeg ei suuda iial jõuda paljude poolt soovitud omapärase kultuurini oma kunstnikkude teosteta*. *Seda oleks wõinud teha ka kirweta*. *Kooli wõetakse wastu eksamita*. Nõnda kõlab see parem Eesti keel.

Kes selle labase keeletarkuse ülesleidja on, ei tea ütelda. Aawik wist ei ole seda mitte õpetanud. Aasta 40 eest kuulutas seda õpetust üks noormees Jaan Parw ja kirjutas ise selle järele, aga tema suri warsti ära ja õpetust ei pandud siis palju tähele. Nüüd on seda siis keegi teine jälle üles wõtnud parema tagajärjega. Kes just, seda ei tea. Ei ole ka tähtis. Tarkus on nii odaw, et seda iga koolipoiss leida wõiks. Aga häbi on see, et seda kirjamehed järele kirjutawad, ka paremad, wõi wähe-

mast salliwad, et keelelised korrektorid seda nende kirja-desse sisse „parandawad“. Kas nad siis sugugi ei tunne, et nad seega oma tööd ära rikuwad ja mõnutaks teewad ehk teha lasewad? Küllap tunnewad nemadgi, sest ega nendegi keeletundmus teine ole kui teistel. Nemad ainult ei ole julged oma tundmuse peale, waid kardawad, et teistel parem tundmus on kui neil. Ja kui neile siis weel see õnnetu põhimõte pähe kindlaks on saanud et Eesti keel ikka halb ja saamata on, siis nad muidugi peawad midagi muud kirjutama kui seda waest ja halba Eesti keelt: kui wõimalik igas lauses ikka midagi, mis parem on kui keel on. Seda siis tehaksegi.

Kui juhtsõna *ilma* ja *kunni* ärajätmine õige on, siis peaksime ka *mina*, *sina*, *meie*, *teie* tegusõna ees ära jätma, sest lõpud *n*, *d*, *me*, *te* on jo isegi selged küll. Miks ütelda *mina tegin*, kui *tegin* üksigi juba sedasama ütleb! Poolel teel sinna poole juba olemegi. Sest keeleuuendus käsib juba mitte enam täie sõnaga *meie*, *teie* kirjutada, waid ainult weel poolega: *me*, *te*: *Me läheme linna, aga te jääte koju*. Samast põhjusest ka peaksime ära jätma sõna *mitte*, sest see ei anna ka ütlemisele midagi uut juure. Seda siiasaadik weel nõutud ei ole. Küll aga on juba kästud, et tegusõna täiendused nagu *ära*, *maha*, *üles* ja teised sarnased, mis ütlemise selguseks wäga tarwilikud on, et need peab ära jätma ja peab rääkima ja kirjutama edaspidi mitte enam *tõusis üles*, *tõusis püsti*, waid ainult ühe sõnaga: *tõusis*; mitte: *jõi wee ära*, waid lihtsalt; *jõi wee*, mitte: *soe kestab edasi*, waid lihtsalt: *soe kestab*. Toome ka siin mõne näituse sest parem olema pidawast uuest keelest. *Mõisa anti hooldajate kätte ja renditi* (Ridala). Lause on tõlp, puudub rentimise objekt, kas renditi uus asemele, wõi kui sama objekt, siis peab ütleva: *renditi wälja*, siis kuulja teab, et sama objekt on ja ei jää mitte asjata teist ootama. *Woorimeeste õige otstarbe on reisijate raskeid Rimpusid waksalisse ja waksalist wedada* (Ajalehest). Ei ta raatsi ütelda: *waksalist ära*, mis ütlemise arusaadawaks teeks. *Iga katsegi ses sihis kasutas Grenzstein oma salakaebustes wastase kaelamurdmiseks*. Kui hea selguse ja mõnusa pausi annaks siin ärajäetud *ära* õigel kohal.

Oleme asjast kõrwale eksinud. Siin tahtsime ainult

näidata, missuguste abinõudega keel ühtekõlawad sõna-paarid kahjutaks teeb.

Tüwipärased mitmearwu kaasused.

Deklinatsiooni kujudest rääkides tuleb rääkida ka mitmearwu ja ühearwu kujude wahekorra-st, kas ja kui pikalt siin ühtekõlamine lubatav on. Siin on wahekord selge: mitmearw ei tohi ühearwuga ühte kõlada. Ja on ka selge, miks mitte. Sellepärast et siin on ärawahetamise wõimalus ikka olemas. Ja eraldus on ka igas keeles kindlaste läbi wiidud, ühes ühede, teises teiste abinõudega. Wene keel näituseks armastab, kui lõpud muidu lahkuminewad küll ei ole, wahet teha rõhu läbi: слово—слова́, колесо́—колéса, зерно́—зёрна, рука́—руки.

Saksa keel teeb wahet umlautiga ja artikliga, ja kui kummagiga ei saa, siis weel seega, et sõnale mitmearwus n otsa paneb: *Vater — Väter, das Fenster — die Fenster, die Schwester — die Schwestern*, ja weel muude abinõudega: *Kind — Kinder, Mann — Männer, Staat — Staaten* j. m. Ladina keeles on üksikute kaasuste wastawad lõpud nii erikujulised et muud wahetegemist tarwis ei ole:

homo — homines

hominis — hominum

homini — hominibus

hominem — homines (pikk e) j. n. e.

Nagu näha, ärawahetamine on wõimata.

Eesti keeles, kus wastawate kaasuste lõpud ühe- ja mitmearwus ühed ja samad on, on küsimuse lahendamine õige raske, aga keel on eraldamise siiski läbi wiinud. Kus mitmearwu esialgsed kujud ühearwu omadega kas ühte langesid ehk ühte kõlama tulid, seal on uued erikujulised asemele wõetud. Nõnda mitmearwu partitiivis *sid*-lõpp ühesilbilistes ja kahesilbilistes:

seda koid — neid koidsid, mitte enam neid koid,

nagu esialgselt oli

seda piid — neid piidsid, mitte enam neid piid

seda *tal*u — neid *tal*usid, mitte enam neid *tal*u
 seda *tü*li — neid *tü*lisid, mitte enam neid *tü*li
 seda *su*we — neid *su*wesid, mitte enam neid *su*wi
 seda *põ*ldu — neid *põ*ldusid, mitte enam neid *põ*ldu
 seda *keppi* — neid *keppi*sid, mitte enam neid *keppi*
 seda *põlle* — neid *põllesid*, mitte enam neid *põlli*
 j. n. e.

Ainult *a*-tüwides, kus Seda-korra *a* Neid-korra *u*, *i*, *e* kõrwas tudntawamalt lahku läheb, on esialgsed Neid-korrad keeles püsinud, aga siiski mitte kõigis, waid ainult neis sõnades, mis Neid-korras sagedaste ette tulewad:

seda *kala* — neid *kalu*
 seda *pesa* — neid *pesi*
 seda *nuga* — neid *nuge*
 seda *jalga* — neid *jalgu*
 seda *metsa* — neid *metsi*
 seda *nurka* — neid *nurke*
 ja ka mõnest üksikust *i* ja *a* sõnast:
 seda *silku* — neid *silku*
 seda *wähki* — neid *wähki*

Miks *nurke* ja mitte *nurki*, sellest allpool.

Nagu wiimastest näitustest näha, sallib keel siiski ka otse ühtelangemist, aga ainult siis, kui sõna kollektiivses tähenduses tarwitatakse: neid *kiwi*, neid *nisu*, neid *kilu*, neid *jahu*, neid *palki*, neid *kilki*, neid *lindu* (laskma), neid *kirpu*, neid *tangu*, neid *raagu*, neid *laastu*. Aga üksikasja tähenduses on need sõnad *sid*-lõpuga: *ega sina kõiki laastusid jõua ära noppida*, siin mitte ka *kõiki laastu*.

Teistes mitmearwu kaasustes, mis ühearwu kaasustega ühte kõlama kippusid, on keel esialgse tüwipärase kuju asemel genetiiwi pärast tarwitama hakanud. (Tüwipärane nimetame see, mis tüwist sünnitatud mitmearwu märgi *i*-ga: *jalgaissa* — *jalgoissa* — *jalgossa* — *jalossa* — *jalos* — *jalus*; Aawik nimetab seda *i*-mitmus. Genetiiwi-pärane nimetame see, mis praegusest genetiiwist sünnitatud on praeguse kaasuse lõpu otsapanemisega: *jalgade*+*s* = *jalges*).

Siit saame esialgsete ühtekõlawate asemel hästi erinewad kujud:

sel *koil* — neil *koidel*, mitte enam *neil koil*,
nagu esialgul oli

ses *külas* — neis *külades*, m. e. *neis külis*

sest *härjast* — neist *härgadest*, m. e. *neist härjist*

selt *sõbralt* — neilt *sõpradelt*, m. e. *neilt sõbrult*

sel *jalal* — neil *jalgadel*, m. e. *neil jalul*

sest *silmast* — neist *silmadest*, m. e. *neist silmist*

ses *kohas* — neis *kohtades*, m. e. enam *neis kohes*

sel *nädalal* — neil *nädalatel*, m. e. *neil nädalail*

ses *waagnas* — neis *waagnates* m. e. *neis waagnais*

sest *walgest* — neist *walgetest*, m. e. *neist walgeist*

sel *saarel* — neil *saartel*, m. e. *neil saaril*

sel *inimesel* — neil *inimestel*, m. e. *neil inimesil*

Need genetiiwipärased kujud annad sõnale peale eralduse lõpus kahesilbilistele veel väga mõnusa eralduse tüwis: tüwi, mis ühearwus nõrgaastmeline on, tuleb mitme-arwus tugewaastmeliseks: *jalas* — *jalgades* j. n. e. Siin on siiski genetiiwipäraste kujude kõrwas üksikutest sõnadest alal püsinud ka veel esialgsed tüwipärased kujud, aga — ja seda on väga tarwis tähele panna — mitte otsekoheses kaasuse tähenduses, waid mitmesuguses kiwinenud adwerbiaalses tähenduses: *on jalus ees*, *mine jalust ära*, *ajab jalule*, aga: *temal on wiga jalgades* (mitte ka: *jalus*). Pane tähele ka walmis sõna *jaluta* (näit. mõistatuses: *jaluta Juhan läheb seina mööda ülesse?*) ja seal kõrwas kaasuse kuju rõhutatud kaasuse tähendusega: *ilma jalgadeta*; *ilma jaluta* on päris wõimata ühendus.

Siin näeme siis ühe teise abinõu, miska keel ühtekõlawate sõnade wastu wõitleb: keel annab sõnadele pikemad ja täielikumad lõpud. Need uued pikad lõpud siin ei ole küll iseenesest sugugi mitte idealselt head, nad teewad kõne mõtte poolest küll selgeks, aga kõla poolest halwemaks: panewad sõnadele lahtised, nõnda ütelda logisewad silbid otsa, ja Aawik teeb hästi, kui ta neid pikalõpuliselt genetiiwipäraseid sõnakujusid mitte ei kiida. Ainult häda see, et ta nende asemele muud paremat ei leia panna kui just needsamad wanad tüwipärased kujud, mis keel kui halwad juba kõrwale on heitnud nende halwa ühtekõlamise pärast. On jo tõsi küll, et üksikult wõttes, iseenesest wanad kujud, kui mitte muu siis lühiduse pärast paremad on. Aga just see, et keel wana asemele kui

päris head ei saanud, siis selle halvemagi wastu wõttis, tunnistab meile, kui wäga halb see wana keelele pidi olema, kui wäga tal tarwis oli sest wanast lahti saada. Kui nüüd Aawiku soowi peale tõeste peaksime wanad tüwipärased kujud jälle tagasi wõtma, kas ei ole siis mitte karta, et keel need halwad kujud jälle peab enesest wälja heitma, nagu ta seda ükskord juba teinud on.

Aga ülepea Aawiku selle ettepaneku läbiminemine on enam kui küsitaw. Suurest osast sõnadest ei saa tüwipäraseid korde ülepea mitte ütelda, neist peaks ikkagi genetiwipäraselt ütlema. Toome rea näitusi, kuda nad kõlaksid—ütlemine mitmearwu Seesolemises.

Kahesilbised kerged gbd-lised: *jōgi*— *neis jōis, kogu—koes, lagi—lais, lugu—loes, māgi—māis, nuga—noes, tugi—tois, uba—oes, tuba—toes* j. n. e. *koda—kojis, sōda—sōjis, pada—pajis*. Teistest ei oska arwatagi, kuda see olla wõiks: *hagu*—kas *neis haes wōi neis haus?* Nõnda weel: *jagu, magu, nagu, pragu, tegu* j. t.

Kahesilbilised kerged gbd-tumad: *tūli, lūli, hani, kōri, kiwi, jahu, ihu, talu, kuju, aju, pajū, mōju, tuju, talu* ja palju teisi. Neist kõigist ei ole lühikest kuju ülepea mitte wõimalik.

Kahesilbiste iseliigi sõnad kerged: *tuli, meri, lumi, mõni*.

Kontraheeritud e-sõnad kerged: *mure, kõne, ime, pale, wahe, kere, wale, wile, wene*. Neist kõigist on ainult genetiwipärased kujud wõimalikud: *meredes, kõnedes* j. t.

Kahesilbilised rasked. Ka siin on palju sõnu, kust lühikest kuju ütelda ei saa: *haud*—kas *neis hauus, haus, hauis wōi haues?* *laud, raud, nõid, luud, muld, roog, poeg, arg, lõng, raag (rao), raag (raa), wiht, koht, kuub, kurg, kask, kuusk, lesk, wash, praad, pood, saag, wāhk, rind, kiud, leid, hoog, woog, tõug, halg, rõhk, wiikk, muhk, käsk, usk, wiisk, liisk, luisk, piip, kõht, ja weel palju teisi.*

Pärisnimed ja austuse ja meelituse nimed: *Anna, Juku, Jüri, hārra, preili, neiu, papa; Jaan, Tamm, Nurk, Wäljaots*.

Neist rohketest sõnadest, nagu Aawik ise seda ka tunnistab, on tüwipärased mitmused päris wõimatad. Suurest hulgast teistest wõib ütelda ainult hädaga, nagu näituseks kahesilbistest rasketest *i-* ja *u-*sõnadest, kolmesilbistest *i-*sõnadest ja muist: *augest, toobest, ingleist*

j. n. e. Neist kõigist jääksid genetiiwipärased kujud tarvitusele ja kui need keeles olemas on, siis nende eeskujud awateleb ikka ja ikka jälle ka teistest genetiiwipäraselt ülema: on kergem ja selgem. Nõnda siis, uuenduse wiisi wõib siin ainult alal pidada teadliku pingutusega, niipea kui pingutus lõpeb, läheb keel praeguse wiisi peale tagasi.

Teiseks on tüwipärastel mitmearwu kujudel niipikalt kui neid keeles on, juba oma kindel omatähendus wälja arenenud ja selle kõrwa ei saa nad liht kaasuslikku tähendust mitte wastu wõtta ilma segadust sünnitamata. Ei saa ütelda: *wõttis lapse käsile*, kui öelda tahetakse: *wõttis lapse kätele*. Ei saa ütelda: *wõttis habeme karwust kinni*; *läks marjule suhkurt otsima*. Teisi sarnaseid näitusi waata minu Lauseõpetuses § 134.

Ja kuida on lugu mitmearwu Koosolemisega? Saa-mise poolest tema peaks tohtima ainult genetiiwipärane olla, sest lõpp -ga (=kaasas) sobib ainult genetiiwi otsa, mitte tüwi otsa. Aga wist tahetakse siin ka tüwipäraselt teha: *jaluga, käsiga, inimesiga, tuuliga, nädalaiga, redeleiga, pulga, maiga, töiga* j. n. e.

Kui mitte, siis on siin jälle suur takistus uuenduse läbiwiimisel. Aga wist ei hoolita, waid tehakse nagu mitmearwu Sissemnimemisesgi. Siin nimelt peetakse tüwipärane kuju sse-lõpuga iseenesestmõistetawaks ja kirjutatakse: (*jalusse*), (*rinnusse*), (*silmissse*), (*metsisse*), (*juuksisse*), (*käsisse*), (*uusisse*), (*küüsisse*), (*naisisse*), (*inimesisse*), (*kogudusisse*), (*kõrgusisse*), (*külis*se), (*majus*se), (*mais*se), (*puis*se j. n. e. kus tõsine tüwipärane kuju ilma s-ta on: *jalgu*, *rindu*, *silmi*, *metsi*, *juuksi*, *käsi* (wist nii), *uusi*, *küüsi*, *naisi*, *inimesi*, *kogudusi*, *küli*, *maju* (wist ikka nii). Siin wõtab keeleuuendus sellesama sse-lõpu, mis ta ühearwus nii hirmsa leiab olema, mitmearwus ise sisse, sinna kus teda keeles muidu ei ole, et *külas*se ei tohi ütelda, aga *küli*ssse wõib küll.

Aawikul on siin uus ettepanek: *inimestesse* asemel *inimesi*, *kogudustesse* asemel *kogudussi*: *Nemad* (see on keeleuuenduse wastased) *takerduwad üksikuisse ebaolulissi wälisussi* (Eesti Kirjandus 1927 lk. 653). Wist ka: *külli*, *majju*.

Meie seletusele wõiks wastu rääkida ja ütelda, et wanas keeles ometi need ühesarnased ühe- ja mitmearwu

kaasused üksteise kõrwas olid, ja Tartu keeles ja Soome keeles on praegu weel. Ei tunne Tartu ja Soome keelt nii palju, et ütelda wõiksin, kui hea ja mõnus see ühtekõlamine sealgi on. Aga üks wahe meie ja nende wahel siiski on selge. Soome keeles on lõpud täielikumad, räägitakse siis ka täiema rõhuga kui meil, nõnda et iseäralikku rōkutamist wahetegemiseks tarwis ei ole. Ja Tartu keel räägib ilma rõhuta silpi weel nii tugewast, et seal weel kõik üheksa wokaali jaksab kuuldawale tuua, ka o, ä, ö, ü, õ, kus kirja keel ainult weel nelja wahel jõuab wahet teha. Seega siis Tartu keeles ühtekõlamine igatahes on wähem tülakas ja jääme seepärast ikka selle juure, et kirja keeles *tuules ja tormis ja tuulis ja tormes* lahus hoida, see on ikka raske, ja niisugustest raskustest tahame oma keele puhta hoida. — Kirjutasin praegu *niisugustest raskustest*. Ladusam oleks *niisugusist raskusist*, ja nõnda ma hea meelega ka kirjutaksingi, kui keeles mitte enne juba teine sarnane kuju *niisugusest raskusest* ees ei oleks. Et lugijat mitte tülitada kahtlaste sõnakujudega, panen ise juba tugewad mitmearwu märgid sisse. Ütleb mulle aitäh selle eest.

Weel paar näitust tülikast ühtekõlamisest. *Püüab kuju anda oma wormituile käärimisele*. Nõnda on raamatus trükitud. Kirjutatud muidugi oli *käärimisile*, mis aga iga kuulja ikkagi, nagu trükiladujagi, kõige pealt ühearwuliseks oleks mõistnud.

Raamat on ilustatud kunstnik Parise illustratsioonega. Iseäranis tüwipärane Koosolemise kord tahab wägise ikka ühearwuliseks tunduda, sest et keel ainult genetiwiipärast tunneb.

Neid-kord.

Tüwipäraste mitmearwu kordade hulka kuulub ka Neid-kord ehk mitmearwu partitiiw. Siin on keel ühtekõlarmist teatawa määrani sallinud:

kolmesilbistes:

seda *nädalat* — neid *nädalaid*
 seda *waagnat* — neid *waagnaid*
 seda *pudelit* — neid *pudelid*

kahesilbistes rasketes ainult *a-* ja *e-tüwides*:

seda *jalga* — neid *jalgu*

seda *nurka* — neid *nurke*

seda *metsa* — neid *metsi*

seda *sõrme* — neid *sõrmi*

ja kahesilbistes kergetes ainult *a-sõnades* ja ka neisgi ainult teatawa määrani:

seda *wana* — neid *wanu*

seda *püha* — neid *pühi*

seda *muna* — neid *mune*

aga seda *ema* — neid *emasid*

Kui siin keeleuuendus weel kahesilbised *i-* ja *u-sõnad* juure wõtab kunstliku *e-lõpuga*: neid *keppe*, neid *orge* j. n. e., siis selle wastu suurt midagi olla ei saa: seda vähem, et lühendused *a-ga* murretes üleüldiselt tuntud on. Aga suurt kasu see uuendus siiski ei too, sest et ta meid *sid-lõppudest* mitte wabaks ei tee, ainult vähendab neid. *sid-lõpud* jääwad wankumata püsima:

1) ühesilbistes diftongilistes: neid *koidsid*, neid *tuisid*.

2) kahesilbistes kergetes *i-*, *u-* ja *e-tüwides*: neid *tülisid*, *tegusid*, *suwesid* ja peale selle weel teatawates *a-sõnades*: neid *rahasid*, *emasid* j. n. e.

§ 1 Sisseminemise korrad.

Sisseminemise korrad on meil kahesugused: esialgsed nagu *maha*, *jalga*, *kiriku*, ja pärastised, *sse-lõpulised*, nagu *töösse*, *külasse*, *kirikusse*. Esialgsed olid lõppude äraakulumise läbi teiste kaasustega ühesarnaseks tulnud ja sellepärast sai tarwilikuks nende kõrwa ja nende asemele uued kujud wõtta, niisugused selgelõpulised, mis teiste kaasustega mitte segamine ei lähe. See uus *sse-lõpuline* on tarwitusele wõetud mitte igale poole wana asemele, waid ainult sinna, kus esialgne päris wõimatuks on saanud, sest uus *sse-lõpuline* ei ole iseenesest sugugi wäga hea, on juba oma pika lõpu poolest halwem kui esialgne ja keel andis tale sellepärast maad ainult niipalju, kui hädapärast andma pidi; kus esialgne kuju ilma segadust too-

mata alale wõis jääda, sinna jäi alale. Üksikutes deklinatsiooni liikides kujunes wahekord igal pool eriwiisi.

a) kolmesilbilistes, kus esialgne genetiiviga ühte langes, wõeti pärastine tarwitusele, öeldi mitte enam: sinna *nädala*, sinna *waagna*, waid: sinna *nädalasse*, *wagnasse*. Aga üksikutest sõnadest, mis ses kaasuses sagedaste tarwitatakse ja kus walitsew sõna segadust ette tulla ei lase, seal jäi weel wana esialgne kuju püsima: *läks kiriku*, *läks templi*, *andis kukla*, *kalla ämbri* j. n. e. Siin ses liigis keeleuuendusel midagi teha ei ole.

b) kahesilbilised rasked. Siin langeb Sissemimine Seda-korraga (partitiiviga) ühte: seda *metsa*, sinna *metsa*. See ühtelangemine aga suurt raskust ei tee, sest et kas walitsew sõna (predikaat) wõi sagedaste ka teisedgi lause sõnad enamiste ikka kindlaks määravad, kumb kaasus mõeldud wõib olla: *läks linna*, *walwas linna*, siin ei saa segadust olla, mis kaasus *linna* kummasgi lauses on. *Waatas oma kodumetsa weel wiimast korda*. *Waatas karjamaale ja waatas metsa*. Siin sõna „*karjamaale*“ määrab ära, et „*metsa*“ tuleb mõista suunalises tähenduses.

Keelel on siin üleüldiseks seaduseks, et suunalise liikumise ja sihtimise tegusõnad käiwad esialgse Sisseminemisega. Sellest aga on need sõnad, mis niisuguste tegusõnadega sagedaste ette tulewad, oma wanas Sisseminemise kujus enam ehk vähem kiwinenud adwerbiaalse tähenduse saanud, nõnda et kui neid otsekoheses kaasuse tähenduses tarwis tuleb, siis esialgne Sisseminemise kuju selleks enam kohane ei ole ja keel sunnitud on niisugusel korral ka nendest sse-lõpulist tarwitama. *Tundis, kuda pussi tera ta kaelasse tungis* (Kiwikas). Siin ei saaks mitte ka ütelda: *kaela tungis*, sest sõnakujul *kaela* on siin juba adweraiaalne tähendus ees. *Ülesoo kohasse tuleb enne tubli summa raha panna* (Luts). On wõimata ütelda siin: *kohta*. *Läks metsa*, aga seekord *metsasse* ei puutunud. *See ei puutu asjasse*. *Tema ei tungi asjasse* ja palju teisi niisugusid näitusi, kus esialgset Sisseminemist, mis wormilikult muidu küll tarwitusel, ometi mitte ütelda ei saa, waid peab tahes ehk tahtmata pärastist sse-lõpulist tarwitama.

Toome weel mõned näitused. Üks lause ajale-

hest: *Flex tuli Eesti Saksa okupatsiooni vägedega.* Esimese lugemisega muidugi ei saa aru, mis „Eesti Saksa okupatsioonist“ siin pajatatakse. Kui selge oleks: *Flex tuli Eestisse.* Selguse pärast anname hea meelega üleliigse silbi andeks. Nõnda siis ka suunalises tähenduses ei ole esialgne Sissemine mine mitte ikka kohane. — Ei saa ütelda: *See tõi juttu uue pöörde,* peab ütlema: *tõi jutusse uue pöörde.* Küll aga võiks ütelda: *tõi põnewasse juttu uue pöörde.* — Esiteks kaewatakse krundi liiwasse auk, mitte ka: *kaewatakse liiwa auk.* — Lehtse ei kõlba ühispoold. Kes mõnusaste tahab rääkida, peab ütlema: *Lehtsesse ei kõlba.* — Andres loeb Hiiobi raamatut, kuna ta naine tasakesi patja nutab (Semper). Niisugune ühtekõlamine ärritab, ei lase lugemist rahulikult maitsta: kui sõna kuuled, siis veel ei tunne mitte otsekohe, mis ta tähendab, alles lause lõpul saad aru.

Kui keeleuuendus siin võimalikult ikka ainult wanu kujusid käsib tarvitada, siis see meile midagi uudist ei too: keel tarvitab neid juba muidugi niipalju kui iial võimalik, ei tarwita neid ainult neist sõnadest mitte, mis ses kaasuses kas ülepea mitte ehk väga harwa ette wõiwad tulla, nagu sõnadest: *sepp, lesk, wälk;* loomade nimedest nagu: *nirk, part j. t.*

c) kahesilbilistes kergetes langeks esialgne Sissemine mine teiste kaasustega kahe- kolme- ja neljakordselt kokku. *Lina*-sõnast kõlaks esialgne Sissemine mine sinna *lina* ja langeks ühte nelja teise kaasusega: see *lina*, selle *lina* (gen.), selle *lina* (akk.), seda *lina*, ja saaksime seega wiis ühesugust kaasust. *Suwi*-sõnast sinna *suwe* langeks ühte Selle-ja Seda-korraga. Mitme kaasuse täieliku ühtelange mise pärast tarwitab keel siin ainult pärastist *sse*-lõpulist Sisseminemist. Aga siiski ühest selle liigi rühmast tarwitatakse ikkagi ka esialgset Sisseminemist, nimelt *gbd*-listest ja nimelt iseäralikult kõwendatud kujul, nõnda et kergest *gbd*-st otsekohe *kk, pp, tt* saab: *lakke, tuppa, ritta.* Seda tarwitatakse mitte kõigist ühetasa, waid kitsendusega ja nimelt ainult neist, mis

aa) nõrgas astmes *gbd* ära kaotawad. Püsiwa *gbd*-ga sõnadest on võimalik ainult pärastine *sse*-line kuju. Seega mitte sinna *kokku*, waid sinna *kogusse*, mitte *otta, pikki, prükki, mutta, kippu, wakka, putti,*

waid odasse, pigisse, ladusse (kaubaladusse) j. n. e. Sõnakuju *appi* on iseseisew ja ei kuulu siia.

bb) ainult neist, mis selles kaasuses sagedaste tarwitatakse s. o. mis suunalise liikumise ja sihtimise täienduseks olla wõiwad: *näkku, wakku, mäkke, tuppa, lattu*; aga mitte ka *hakku, tikku, wikka, uppa, ötte* jne.

Keeleuuendus käsib siin kõigist selle liigi sõnadest *gbd*-liste eeskujul wahekonsonandi korrutamiseega ütelda nagu Tartu keeles: linast *linna*, ninast *ninna*, kenast *kenna*, künna, *pajju*, kerra, *illu*, *tallu*, *suwwe*, *sõnna* j. n. e. Kui ainult sõna kuju peale waadata, siis ei wõiks nende Tartu keele sõnakujude wastu midagi olla: märgiwad kaasuse ära selge ja iseloomuliku kujuga ilma sõna pikemaks tegemata. Aga siiski, tunnistame ära, nad ei tundu ikkagi mitte päris omased olema, tunduwad wõõrad ja weidrad, ka need, mis neist kõige selgemad on, nagu *tallas porri, läksid tülli*. Päris omased on siin ka ikka: *läksid tülisse, tallas porisse*. Miks keeletundmus siin nii kindlaste wastu on, see tuleb wist sellest, et meil muidu keeles üleminekut kergest konsonantidest rasketesse mitte ei ole, peale *gbd* ja *s*. *gbd* ja *s* juures on üleminek olemas: *g — k, b — p, d — t, s — ss*: look — looga, saabas — saapa, kiidan — kiita, poiss — poisi, aga *l, r, n, m* ja *ll, rr, nn, mm* wahel üleminemise wahekorda ei ole. Ja kahekordsed *hh, jj, ww* on Tallinna keeles ülepea wõõrad. Aga nagu öeldud, kasuks keelele oleks küll, kui need Tartu keele Sisseminemised temale omaks saaksid. Et nad seda saaksid, seks peaksid keeleuuendajad, kui nad juba nii lahked on, meile armsad kirjad kirjutama, armsad kõned kõnelema selle uue keelega, siis meie armsa keelele juba ei saaks wastu panna, annaksime alla ja wõtaksime selle uue keele omaks. Aga nüüd nad käristawad meile: *ihhu, illu, issu, kerra, lihha, pihhu, kiwwi*, ja iseäranis seda *ellu*'d niipalju näkku, kui wähe wõimalik, ja mitte sellepärast, et nad ise oma ütlemise tunneksid hea ja mõnusa olema ja usuksidgi, et meie ka seda paremaks wõiksime tunda, waid ainult selleks, et uudusega uhkustada, et waata, mina nüüd tean (mis ma eile küll weel ei teadnud), kuda see tõsine hea Eesti keel on, ja tean küll, et sulle ei meeldi, aga nõnda on, ja sina oled ajast maha jäänud inimene, kui sa seda ei tea ja mind ei tunnista. Niisugune meel

tundub läbi ja teeb uuenduse wastikuks. Niisuguse meelega pakutud uudist wõiwad wastu wõtta ainult need, kes ise ka helpida tahawad.

Nõnda siis, siin ses liigis, kahesilbilistes kergetes, oleks uuendus, mis ette pannakse, iseenesest mitte halb, aga on raske läbi wiia.

d) ühesilbilistes on esialgne Sisseminemine wõimalik ainult pikawokaalilistest tüwidest, diftongilistest mitte, ja ainult neist, mis selles korras sagedaste tarwitatakse: *suu*'st küll *suhu*, aga *puu*'st ja *kuu*'st mitte *puhu* ja *kuhu*, waid ainult *puusse* ja *kuusse*. *Tõhe*, *õhe*, *tehe* ütelda tuleb nii harwa tarwis, et need sõnakujud iial ei wõi elawaks saada. Ja siis, mis poolest, sõna sõna wastu, *tõhe* parem kui *tõosse*? Aawik muidu leiab, et meil kahesilbilisi sõnu liig palju on, käsib neid igal wiisil vähendada, ja siin korraga tehakse päris ilmaaegseid juure. Wõi ehk on siiski mõne asja poolest parem? — seega siis, uuenduse ettepanekul ses liigis palju tagajärge ei saa olla: kus teda tarwis on, seal ta juba on, ja kus teda mitte ei ole (nimelt neist sõnadest, mis ses kaasuses mitte ei tarwitata), seal ei ole teda tarwis, ehk on ainult wäga harwa tarwis.

e) jääb järele weel üks liik sõnu, see mis mina oma grammatikas parema nimetuse puudusel nimetan: kahesilbiste iseliik (waata § 87 jj). On nimelt üks iseliik kahesilbiseid sõnu, mis deklinatsioonis kahesilbistest teatawates kordades lahku lähewad. Need on need kahesilbised *e*-tüwid, kus wahekonsonandiks on sulahäälik ehk *s* ehk *d*. Need sõnad sünnitawad Seda-korra ja Nende-korra iseäralikult: seda *tuult*, nende *tuulte* (*sool*-sõnast: seda *soola*, nende *soolade*) ja peale selle wõtawad omale Sisseminemise korras iseäralikku lõpu *de*: *tuulde*, *meelde*, *keelde*, *hääelde*, *hoolde*; *suurde*, *saarde*, *weerde*; *joonde*, *peende*; *tulde*, *merde*, *werde*, *lunde* ja weel mõnest. See lõpp on tarwitusel mitte kõigist siia kuuluwatest sõnadest, waid, nagu oodata, ainult neist, mis sagedaste suunaliseks määruseks tarwitatakse. Seega siis mitte: *huulde*, *hiirde*, *keerde*, *niinde*, *seende* j. t. Lõpp on, peab tunnistama, eeskujulikult hea: ei tee sõna pikaks ja on selge. Aga just selle hea lõpu keeleuuendus keelab ära ja käsib rääkida ja kirjutada mtite: wiskas *tuulde*, waid wiskas *tuule*, pani wiiuli *hääle*, wõttis lapse oma *hoole*, sai asjaga *joone* jne.

Ja mikspärast? Aawik ütleb: *d*-sid on keeles liiga palju, sellepärast peab neid vähendama. Ja hakkab siis siit peale just neist *d*-dest, mis sugugi halwast ei kõla ja wäga tarwilikud on, ja — toob meile keelde jälle terve kogu tülikaid ühtekõlawaid sõnu.

f) iseliigi liitüwides s. o. liitüwilistes *us-* ja *ne-*sõnades, niisugustes sõnadas kui *kogudus*, *inimene* — nende Sisseminemist käsib keeleuuendus teha korduwate silpide kokkuwõtmisega: *inimesesse* asemel *inimesse*, *kogudusesse* asemel *kogudusse*. Selle wastu ei ole midagi ütelda. Kui siin maitsetud järeltallajad liiale lähewad ja ka *kõrgusse*, *lätlasse* kirjutawad ehk koguni *hobusse*, *sulasse* (*sulasesse* asemel, rõhulise silbi ärakaotamisega), siis seda ei pea keeleuuenduse arwele panema. Aga see oleks ka ainus wastawõetaw uudis, mis keeleuuendus meile Sisseminemise korra kohta pakkuda suudab. Teised uuendused, nagu nägime, on tühjad.

Keeleuuendajate *t*-de kartusest peame siiski weel paar sõna rääkima. See kartus ei ole mitte hästi usutaw, kui selle peale waadata, kuda uuendajad ise uusi ja tõeste inetuid *t*-sid keelde sisse toowad, nõnda et kui nende oma sisse toodud inetud *t*-d ja *d*-d keelest wälja heita, siis jääks järele *d*-sid mitte palju, waid just paras jagu. Nüüd on tõeste palju. Nimetame mõned tarbetult sisse toodud *d*-d.

Seal on kõige pealt kohe see *d*, mis kongruentsi nõudel sisse tuuakse: *wanadel inimestel*, *pikkade juuste*, *arm-satel wendadel*, *mõrudes marjades* j. n. e. Siia wõetakse päris keelewastaselt sõna *oma* ka weel ligi: *omade tööde*, *omadest asjadest*, *omades majades*, *omadel teedel*. Ja siis keelewastane *nud*-partitsiibi ja *tud*-partitsiibi deklimeerimine: *loetutes raamatutes*, *läinutel aegadel*. Siis niisugused keelewastased deklimeerimised kui *modernidel wooludel*, *patentidest lukkudest* j. t. Kas saab nüüd keegi uskuda, et need inimesed, kes nõnda räägiwad, tõsiselt *t*-de roh-kuse inetust tunnewad? Keel ise on ammu ära tunnud, et niisugused *d*-rohked sõnakujud inetud oleksid ja ei ole neid tarwitusele wõtnud, ehk on neist, kui nad keelde sattusid, warsti loobunud, kunni nüüd peenekõrwalised emakeeleparandajad nad ilusad küll leiawad olema. Kuda meie kongruentsi seadused tõeste on ja kui pikalt nad kindlad on, see on iseküsimus ja ei kuulu siia, seda peame

keelest õppima ja ei pea mitte kohe inetuid konsekwentisid tegema, iseäranis *d* pelgajad mitte.

Teine koht, kus õnnetuid *d*-sid sisse on toodud, on *ta*-liitelistes tegusõnades. Siin saame inetuid *t*-sid iseäranis tehtawiku kujudes: *armastatakse, armastati, armastatud, armastatuteta*. On tõeste inetud küll, aga see inetu tatatutetamine, nagu Aawik seda nimetab, on keeleuundajate oma tehtud. Rahwa keel nii inetuste ei räägi. Rahwakeel nimelt wõtab siin korduwad *t*-silbid ühte: ütleb *armastakse, armastud* j. n. e. Aga juba meie esimene keeleuundaja Hurt keelas selle ühtewõtmise ära ja käskis ikka täite silpidega rääkida. Ja meie aja keeleuundus on seda Hurda seadust pühaks pidand. Kui Aawik *tata* asemel *teta* ütleb, siis see *t*-sid ei vähenda waid ainult sanktsioneerib neid, sest *teta*-d juba kokku võtta enam ei saa. Ja mitte ainult seda. Keeleuundus on agar uusi *ta*-sõnu juure tegema sagedaste wäga inetuid ja suurelt osalt päris tarbetuid. Toome mõned näitused kõige moodsamatest. *Püstitama*. Meil on keeles wäga ilus ja kohane sõna olemas: *ausammast panema*. Aga seda keegi enam ei tarwita, waid selle asemel koratakse: *püstitama, püstitama, püstitama*; kui ausambast jutt on, siis iga kolme rea kohta ikka üks kord *püstitama*. Ja mitte ainult ausambid ei *püstitata*, waid ka ideesid, rekordisid ja ei tea mis weel, et aga seda ilusat sõna enam saaks. Meil on ilus ja kohane ütlemine: *walitsust looma*. Aga selle asemel öeldakse *kujundama* ja koratakse jällegi nii palju kui wõimalik. Teatakse nimelt, et Saksa keeles on *Bild*-sõnast *bilden* ja Wene keeles *obraz*-sõnast *obrazowatj* — kuida siis meiegi, kui tahame teiste wäärilised olla, muidu saame, kui peame ka *kuju*-sõnast ütlema? Ja kuida sa muidu ütelda oskad kui ikka *ta*-ga? Weel mõned teised inetud *ta*-sõnad: *külastan, läbistan, kahjustan, salastan* (=salgan, Kärner), *omistan* (mis tähendab?), *jäljendan, kalastan, metsastan, tõmmustan* (=lasen päikesest tõmmuks põleda. Semper), *päälkirjastan* (=panen pealkirja), *ristitan* (peab tähendama: *poon risti*, raamatus Shaw lk. 73), *halwastan* (peab tähendama: *teen halwaks*), *terwestan* (peab tähendama: *teen terweks*), *andestan, kooskõlastan* (Hubel), *tulistan* (=wõtan tule alla, annan tuld, beschiessen. Ajalehest. Mitte et sõna tarwilik oleks, waid Saksa keel on

keres) ja veel palju teisi sarnasid nagu: *lõunastan*, *igawdan* (Wilde, sest Saksa keeles langweilen), *ületan*, *ääretan* (=teen ääre ümber, Saksa keeles umwandeln) j. n. e.

Kolmesilbised *ta*-sõnad siis oma tatatatutamise pärast ei ole keeles mitte head sõnad ja ei ole mitte targaste tehtud, kui neid ilma sundiwa tarwiduseta juure tehakse. Keeleuuendajatele ei saa aga *ta*-sõnadest veel mitte küll, nemad loovad *ta*-sõnade kõrwa veel uue liigi *tu*-sõnu, mis niisama tüütawalt *t*-de-rikkad on, ja suurelt osalt kõik päris üleliigsed, sest et nende asemel teised kuju poolest palju paremad sõnad keeles juba olemas on. Toome Aawiku raamatust mõned näitused: *yhendum*a (kas tähendab see midagi paremat kui *ühinema*, mis ilma *d*-ta on?), *joowastuma* (*joobuma*), *sywenduma*, *linnastumine*, *rahusuma*, *unustuma*, *uudistuma* (!!), *tutwustuma*, *mitmekesisuma* (!!), *yksinduma*, *lõbustuma*, *madalduma*, *omapärastumine* (!!), *armastuma*, *ujutuma*, *ehituma*, *ilustuma*, *iseloomustuma*, *kahjustuma*, *läbistuma*, *minetuma*, *wigastuma* ja veel palju teisi.

Üks uus *t*-de hallik on see, kui Aawik ära keelab *ta*-lõpulist pudumise korda adjektiivselt tarwitamast ja ja tema asemel tarwitada käsib deklimeeritawaid *tu*-sõnu: *tänamatute inimeste*, *wäsimatute kätega*, *läbipääsematute teedega* ja mitte nõnda kui keel räägib: *tänamata inimeste* j. n. e. Mis sel wiga?

Ja veel uusi *t*-sid tuuakse juure selle nõudmisega, et predikatiivne Saamise kord peab ikka arwulises kongruentsis olema: *kõik laewad olid muutunud kõlbmatuteks*, kus keel ütleb: *kõlbmataks*.

Uskugu nüüd keegi, et keeleuuendajate *te*-de pelgamine tõsiselt tuntud on.

i-superlatiivid.

Ülemaal nägime, et *ni*-, *ga*- ja *ta*-kaasused selle poolest halwad on, et neid ilma rõhuta silbis rõhutama peaks, mis keelesse inetu silpide raiumise sisse tooks; ja nägime teiseks, et selle halbtuse ärahoidmiseks juhtsõnades *kunni*,

ilma, ühes väga mõnus abinõu antud on, just nimelt väga mõnus abinõu. Kui neis kahes asjas lugijaga üht meelt oleme, siis saame ka järgnewas *i*-superlatiivi seletuses üksteist mõistma.

Meil on keeles eelnimetud kolme kõrwa veel üks neljas juhtsõna, mis omamoodi ka halwa ühtekõlamise ärahoidmiseks tarwitatakse ja ka väga mõnusat abi annab. See on see sõna *kõige* komparatiivi ees, mis komparatiivile superlatiivi tähenduse annab. Eesti superlatiiviga on lugu nõnda, et meie keeles niisugnst grammatilist kuju ülepea ei olegi Kui keegi ilma wõõraid keeli tundmata Eesti keelt seletaks, siis ta ei wõiks sealt iial midagi superlatiivi sarnast leida. Meie keeles on ainult kaks omaduse astet: positiiv ja komparatiiv, omadus ja omaduse ülem aste. Ülemal astmel on komparatiivi ja superlatiivi tähendus ühtlasi: jätta ainult wõrdlus ütlema, ütle omaduse ülem aste ilma ütlema, kellest ta ülem on, siis ta saab tähenduse: kõige ülem. *Ja on mulle armsam kui Juhan* — komparatiiv, *Ja on minu armsam* — superlatiiv. *Kallim wara ilma peal. Tema armsam ajawiide. Minu püham igatsus.* Kui siiski kahepidist arusaamist karta on, selleläbi et kuulja ütlema jäetud wõrdluse ise wõiks mõttes juure mõelda, siis tarwitatakse wale arusaamise ärahoidmiseks juhtsõna *kõige*. *See lugu ei olnud veel kõige halwem*, et kuulja ei arwaks: halwem kui see wõi see enne nimetud halb lugu, pannakse juhtsõna *kõige* hoiatuseks ette.

Kõige-superlatiiv on stiililikult väga mõnus. On nimelt väga kohane, et seda kõige ülemat, mis maailmas jo wähe ette tuleb, nimelt iga asjaliigi kohta ainult üks kõige ülem, et seda ka pikema ütleamisega nagu tähtsamat rõhutatakse. *Kõige külmem päew tänawu talwel oli Künnapäew. Kõige pikem puu meie metsas on see ja see puu.* Ütelge siin selle asemel *külmim päew, pikim puu*, siis tunnete kui wedel see on eelmise kõrwas.

Wist ei ole keegi iial meie — ma kordan jälle: väga mõnuses — *kõige* superlatiivis midagi ei kõlalikult ega mõttelikult halba tunnud, kunni Aawik ta ükskord ootamatalt ära laitis ja kõlbmataks kuulutas. Aawik laidab temast kolm asja: et (1) „ta on liig pikk ja tarwib palju ruumi“ (kas kuulete?) ja (2) „edendab lohisewust ja raske-

pärasust" ja siis veel: (3) „toob kordumise hädaohtu, näit. „*kõik kõige suuremad mehed*“. Need kolm asja on kõik, mis Aawik temast laidab. Pikkuse pärast ei maksa waidlema minna. Minule on pikkus mitte liig, waid just paras. Aga et ta lohisew oleks, see on otsekohe wale. Lohiseda wõiwad ilma rõhuta silbid, mitte aga kahesilbine, raske-tüwiline, täierõhuline sõna. Ja raskepärane? Seda mitte sugugi. Sõna *kõige* komparatiivi ees tundub kõlaliselt just kui hüppaja hoowõtmise enne ärahüppamist: *kõige tugewam, kõige põhjalikum*. Mis on siin raskepärane? Ja „kordumise hädaoht“ — seda ei usu Aawik ise ka mitte, see on nõndasama lisaks pandud, et põhjusi enam oleks.

Ja nüüd see „uus“ *i*-superlatiiv, mis kui parem preguse *kõige*-superlatiivi asemele tahetakse panna — see „uus“ ei ole muud midagi kui seesama wana, mis ükskord juba keeles oli ja sealt on wälja praagitud — no mikspärast küll? — sellepärast et ta halb oli, et ta komparatiiwiga liiga ühte kõlas: *suurem — suurim, wanem — wanim*, just niisama halb kui *joonsetamine* ja *joonistamine* wõi rahaks käima pandud weksli paberid, millest hakatuses rääkisime. Niisugune nuhtlus tahetakse meile paremuse nimel keelde sisse tuua. Sest tunnistame ära, wahetegemise sundus: *i* ja *e* wahel ilma rõhuta silbis, see on nuhtlus.

Nüüd vaatame veel, kuda see uus, mis parem peab olema, teos ja tões olema ja kõlama saab. Kõige pealt peame tunnistama, et *i*-superlatiivi saab ladusalt sünnitada ainult wähestest sõnadest, nimelt ainult nendest, mis komparatiivis *e*-ga on: *suurim, wanim, parim, tulisim*. Teistest sõnadest s. o. kaugelt suuremast osast sõnadest tulewad superlatiivid wõõrastawad, keelewastase diftongiga rõhutumas silbis. Ühedest ei saa ülepea *i*-superlatiivi mitte ütelda, nagu sõnadest *kena, waba, püha, prii, truu*, teistest tulewad halwad. See halbtus paistab selgemast kätte, kui meie mitte ainult nominatiivi ei waata waid ühe niisuguse *i*-superlatiivi kõigist tarwituse kordadest läbi käitame. Wõtame selleks sõna *ilus*, siis saame niisugused kujud: selle *ilusaima*, seda *ilusaimat*, sesse *ilusaimasse*, selle *ilusaimaga* (need veel kudagi läheksid), nende *ilusaimate* (diftong päris rõhutumas silbis! wõi deklineerida kahesilbiste järel: *ilusaimade?*), nende *ilusaima-*

tega (kus rõhud? wõi *ilusaimadega*? wõi koguni *ilusaimaiga*?), neid *ilusaimaid* (wõi *ilusaimu*), neis *ilusaimais*, neile *ilusaimaile* (!), kunni *ilusaimaini*, ilma *ilusaimaita*. Nii ilus on „ilus“ kõige ülemas astmes ja nõnda kõlawad need sõnakujud, mis mitte ei lohise ja mitte raskepärased ei ole. Peab arwama, et Aawik oma uuendust mitte lõpuni ei ole läbi kaalunud, sest ei wõi uskuda, et ta niisugust inetust teadlikult wõiks pakkuda.

Maitsekamad kirjamehed ei ole wist keegi kõigist sõnadest *i*-superlatiivi tarwitanud. Tarwitatakse kõige pealt ikka ühest sõnast: *suurim*, ja siis weel teistest *e*-komparatiiwidest: *noorim*, *parim*, *ülim*. Teistest tarwitatakse enamiste uut ja wana segamine: *ilusaim* ja *kõige ilusam*. Aawik ise tarwitaab wana ja uut segamine. Olen tema „Uuema Eesti luule puudustest“ rea superlatiivisid ära märkinud ja panen siia üles. *suurima* praktilisena elutarkusena ja kaks rida alamal: *kõige tähtsam* ja *kõige teenuslikum* (lk. 21); *kuulsaim* (41); *parimad*, *ilusaimad* ja *wäärtuslikumad* kohad (nii! lk. 106); *uusimat* luulet (109); *suurim* tegur (110); *parimal* korral (110); sealsamas komparatiiv kaks korda superlatiivi tähenduses: *uuem eesti luule* ja *uuemat kirjandust* sessamas tähenduses, mis eelmisel leheküljel nimetati: *uusim luule*; *suurimaid* puudusi (111); *kõige halwemalle* luuletajallegi (111); *seda teist kõige tähtsamat külge* (112); *kõige rohkem* (113); *kõige füsioloogilisemast ihast . . . kõige ülewama psüühistunuma tundeni* (113); *kõige pornograafilisemast aimest* (116); *kõige kõrgem* ja rida allpool: *parimal* korral (117); *kõige kõrgem waid parimal korral keskpärane* (nii! lk. 118); *keda peetakse kõige esindawamaks* (123).

Need näitused ei ole mitte meelega wälja otsitud, waid on ridamööda ära märgitud, nõnda kuida juhtusid tähele pandama. Nendest on niipalju näha, et Aawik oma *i*-superlatiivi kõigist sõnadest mitte ei tarwita, et ta seda, mis teoorias teistele heaks kiidab, praktikas enesele ometi halwaks tunnistab. Nõnda Aawik ise. Järeltallajate seas on julgemaid, need tarwitawad wõimalikult kõigist sõnadest (kui mitte wahest meelest ära ei lähe), ja, nagu teisiti oodata ei wõigi, eksiwad palju: ütlewad *kõige suurim* (ja kui sagedaste!) ja panewad *i* juba komparatiiwisse sisse, nagu kohe noorhärä Mobi, kes nõuab, et elul peab ikka

ka „üks kõrgeim mõte“ olema. (Luts, kui Mobid kirjutas, lasi ainult Mobil nõnda rääkida, pilkamiseks, nüüd räägib ise ka). *Terwes mu elus pole olnud suurimat kannatust kui see* (Gailit).

Küsi lõpuks, missugused oleksid selle „uuenduse“ väljawaated. Kõige paremal korral võiksid tarwitusele olla *i*-superlatiivid ainult kahesilbistest *e*-komparatiividest. Ja needgi — rõhutame seda veel kord — oleksid keelele mitte kasuks vaid nuhtluseks. Teiste wastuwõtmist ei ole mitte mõeldagi, sest see võiks sündida ainult peale seda, kui keele praegused rõhu ja kwantiteedi seadused ümber on löödud. Sellepärast tuleb see Aawiku ettepanek lõpulikult äpardanuks pidada ja ei maksa tema pärast mitte enam punnida, iseäranis ka sellepärast mitte, et praegune *kõige*-superlatiiv tõeste laitmata hea on. Ei maksa lootuseta võitlust pidada halwa asja eest.

Kolmesilbised *u*-refleksiivid.

Aawik tunnistab, et meil keeles on *u*-refleksiivisid ainult kasesilbistest *a*- ja *e*-tüwidest, aga kolmesilbistest *ta*-sõnadest mitte: *murdmisest* küll *murdun*, aga *armastamisest* mitte ka *armastun*, *rõõmustamisest* mitte *rõõmustun*, *kurwastamisest* mitte *kurwastun* j. n. e. Ta peaks nüüd küsima: kust see tuleb? Aga tema seda ei tee, vaid läheb ise seda puudust parandama ja kutsub teisi ka, et kui keelel ei ole, siis meie teeme tale. Ja seda siis nüüd tehaksegi väga ohtraste. Uuemad kirjad aina kubisewad niisugustest sõnadest kui *rõõmustun*, *kurwastun*, *puhastun*, *waimustun*, *ummistun*, *joowastun*, *rikastun*, *ühendun*, *wabastun*, *õnnistun*, *lukustun*, *karastun* j. p. t. nende seas ka mõned õige weidrad: *madaldun*, *hiljastun*, *mitmekesistun*. Ja koguni surnud kirjameestele parandatakse *u*-sõnad sisse: Nii loen Juhan Liwa „Käkimäe käo“ uuemas trükis: *wahetuwad* (lk. 14), *peatuma* (lk. 16).

Tunnistame meie ka kõide pealt ära, et *u*-refleksiivisid ainult kahesilbistest *a*- ja *e*-tüwidest olemas on: *mur-dun*, *tundun*, *kuulun* j. n. e. ka kergetest: *sadamisest*

sattun, tegemisest *tekkin*. Ka uued sõnast sest liigist tunduwad keelele omased ja wastuwõetawad, nagu *leidun*, *peitun*, *andun*, *hoidun*, *mattun*, *täitun* j. t. Aga kolmesilbistest *ta*-sõnadest öeldud *tu*-sõnad on tundmusele päris wõõrad, nagu seda *armastun* ja teised ülemal nimetud sõnad kinnitawad. Kes oma keeletundmusele mitte meelega wastu ei tee, ei wõi iial kiusatusse tulla niisugusid keelewastasid sõnu ise tarwitama ehk teistele soowitama hakata. Et seda wõida, selleks peab oma parema tundmuse ära salgama.

Ja on selge küll, miks keel kolmesilbisid *tu*-sõnu ei salli. Need kõlaksid kolmesilbiste *ta*-sõnadega ühte. Sellepärast. Kahesilbiste *u*-sõnadega ei ole seda paha mitte. Waatame seda näitustes, käitame ühe sõnapaari tarwituse kordadest läbi.

<i>murdma</i>	<i>murduma</i>
<i>murda</i>	<i>murduda</i>
<i>murran</i>	<i>murdu</i>
<i>murdsin</i>	<i>murdusin</i>
<i>murra</i>	<i>murdu</i>
<i>murdke</i>	<i>murduge</i>
<i>murtakse</i>	<i>murdutakse</i>

Kõik korrad kõlawad lahku, ühtekõlamist tuleb ette ainult ühes korras, nimelt minewiku Tema-korras: *murdis*—*murdis*.

Ja nüüd kolmesilbised:

<i>armastama</i>	<i>armastuma</i>
<i>armastada</i>	<i>armastuda</i>
<i>armastan</i>	<i>armastun</i>
<i>armastasin</i>	<i>armastusin</i>
<i>armasta</i>	<i>armastu</i>
<i>armastage</i>	<i>armastuge</i>
<i>armastatakse</i>	<i>armastutakse</i>

Nagu näha, ühtekõlamine kõigis kordades, just nõnda kui *joonistan* ja *joonestan*, *tunnistan* ja *tunnustan*.

tu-sõnad *ta*-sõnade kõrwal on halwad sellepärast, et nad toowad rääkimisesse ilmaaegset pingutust. Kui on *ta*-sõnad üksi, siis on sõna algusega ühtlasi ka sõna lõpp antud ja wõib rääkida julgeste, ilma pingutamata, eksimise kartust ei ole. Ehk õigem ütelda, ei ole tarwisgi omal rääkida: keel räägib ise: anna ainult algus, rääkimise

riistad ise wiiwad sõna lõpuni. Kui aga *ta*-sõnadel paralleelsed *tu*-sõnad kõrwas on, siis ei sa enam keelt ükski jätta, waid peame teda lõpuni ise juhtima. See wäsitab. Lugu on nõnda kui kõndimisega. Ega meie kui kõnnime teadlikult kõndimise riistu ei liiguta, et nüüd tõstan parema jala nii kõrgele ja nii kaugele, siis pahema nii kõrgele ja nii kaugele, siis keeran, waid meie ainult anname jalgadele käsu, jalad lähewad ise, kui tee harilik ja eksile kiusajat ei ole. Aga kui paneme hariliku tee kõrwa teise samasuguse ja nõuame, et jalad peawad kord üht, kord teist käima, siis jalad ise enam ei saa, siis peame meie ise neid igal sammul teadlikult juhtima.

Kui ligemalt waatame neid keeleuuenduse poolt pakutud kolmesilbisid *u*-sõnu, siis leiame, et ainult mõned üksikud neist keelele wõiksid tarwilikud olla, niisugused sõnad kui *rahuldun*, *awaldun*, *osutun*, *peegeldun*, *rikastun*. Aga nende pärast ühtekõlawaid sõnu keelde wõtta, see oleks liiga kallis hind. Ütleme julgemine, see on otsekohe lubamata: kui *ta*-sõnad on, siis ei tohi *tu*-sõnad mitte olla, sest see toob ärewuse majasse. Nüüd on aga suurem hulk uuema keele tarwitatud kolmesilbistest *u*-sõnadest ka muidu üsna päris ilmaaegsed. See on nii selge, et seda ka keeleuuendajad ise tunnistama peawad. Nende asemel on keeles teised ütlemise wiisid olemas, mis paremad on. Näituseks kohe *ne*-sõnad: *lahendun*, *unustun* ei ütle jo paremat midagi kui *lahenen*, *ununen*. Aga wiimased on ladusamad rääkida ja pealegi ilma *t*-ta. *t* kartjatel ei tohiks siin walimine raske olla. *Waatasid peletunud pilgul* (Anna Haawa). Kas on parem kui *pelgunud pilgul*? Teiste asemel saab ütelda *ta*-sõna ja *end* ehk *ennast*: *awaldub* asemel *awaldab end*. See on küll pikem, aga ikkagi parem kui ühtekõlamise nuhtlus.

Kõige ilmaaegsemad on aga just need *tu*-sõnad, mida kõige rohkem tarwitatakse. Meil on rohkesti *ta*-sõnu, mis niihästi transitiiwselt kui ka intransitiiwselt käiwad, nagu: *mina rõõmustan teda* ja *mina rõõmustan temast*. Siin kästakse nüüd wahet teha, et ei tohi enam mitte nõnda rääkida, kui siia saadik on räägitud, waid peab nüüdsest peale rääkima nõnda: *mina rõõmustan teda*, aga *mina rõõmustun temast*, ikka transitiiwne *a*-ga, intransitiiwne *u*-ga: *kummardan* ja *kummardun*, *kurwastan* ja *kur-*

wastun, toetan ja toetun, ehmatan ja ehmatun, ulatan ja ulatun, wihastan ja wihastun, õnnestan ja õnnestun ja palju teisi niisugusid sõnu, kõik ikka selle wahega, et *ta-sõna* tohib olla ainult transitiiv, intransitiivne peab olema *tu-ga*. Miks ta siis peab, kui ta siamaani ei ole pidanud, seda keegi ei seleta. Wõtke ükskõik missuguse keele sõnaraamat ja waadake: kõigil enam tarwitatud tegusõnadest leiate ikka niihästi transitiivse kui ka intransitiivse tähenduse ühtlasi olema. Ja meil korraga enam ei tohi! Kas on sest halba midagi, kui sõnal mõlemad tähendused korraga on? Ei ole halba ega segadust mitte mingisugust. Sest tähenduse wahe on igast lausest ikka kohe näha: kui on objekt juures, siis on sõna transitiiv, kui ei ole, siis intransitiiv. Kui ütleme: *tema räägib tühja juttu* ja *see laps juba räägib*, siis on kummasgi lauses selge, mis rääkimine tähendab ja ei ole sugugi tarwis keelt parandama hakata ja ütelda *see laps juba rääkub*. Wõi kui ütleme *mina maitsen leiba* ja *leib maitseb mulle*, siis jällegi pole tarwis uut sõna luua ja ütelda *leib maitsub*, wõi teisi sarnaseid nagu *kukk laulub*, *kass ketrub*, *hobune maksub 30.000*, *kell lööbub*, *taewas lööbub selgeks* (miks mitte, kui on omäti Koidula sõnad juba ümber luuletatud: *Koit on saabund isandaks*. Nõnda õp. Kuljus), *kõis pittub* (pidamisest, nagu sadamisest *sattub*). Et keelele niisugune wahetegemine võõras on, seda tõendawad mõned näitused, kus *u-sõna* just transitiivne on samatüwilise intransitiivi kõrwas: *lõhkuma — lõhkema, katkuma — katkema*.

Ja wiimaks, kui tahame intransitiivsed sõnad kõik *u*-listeks teha, siis peaksime rohkearwulised transitiivsed *u*-sõnad keelest kõik ära häwitama, nagu: *lakun, pakun, rikun, sulgun, nõiun, pillun, kiilun, nõelun, kutsun, kisun, usun* j. t.

Omaette liik *ta-sõnade* seas on need *ta-sõnad*, mis äkilist tegema hakkamist tähendawad. Nende esialgne liide on *-hta*, mis korrapäralikult *ta-ks* on kulunud, nõnda et praeguses keeles *hta-sõnad* *ta-sõnadega* wäliselt ühesarnased on; ainult tähendus näitab, kumba algupära miski sõna on. *hta-sõnad* on kõik intransitiivsed: *seisatan* = jään äkiste seisma, *peatan* = jään äkiste pidama, *kuulatan, naeratan, turtساتan naerma, kärgatan, kiljatan* j. t. (waata

minu sõnade tuletus § 43). Ka nendesse sõnadesse, ja jällegi päris ilma igasuguse kasuta, on *u-d* sisse toodud, kui kirjutatakse: *peatun, seisatun* j. n. e., Olgu öeldud, et Aawik neis sõnades *u-d* mitte ei soowi, nagu ka eelmistes *ta-sõnades* mitte. Seda teewad järeltallajad omast peast. Ja üks neil ole keeleuuendamiseks sama palju õigust kui Aawikulgi.

Lõpuks veel paar sõna *u-refleksiivide* tähendusest. *u-refleksiivid* on enesekohase tähendusega, s. t. et tegevus sünnib subjekti enese kallal ja nimelt iseenesest, ilma subjekti tahtmata: *jää murdub, supp jahtub, leidub inimesi, kaldub, tundub, uinub* j. t. Kui pöörmisest ütelda *pöördub*, siis see võib tähendada ikka ainult niisugust pöördumist, mis ilma pöörduva asja tahtmata ja kaastegewuseta sünnib. Sellepärast ei ole õige ütelda, nagu nüüd nii palju öeldakse: *Jaan pöördus palwega Juhani poole*, sest siin on tegu pöörmisega, mis meelega ja tahtmisega tehakse. Ja mis häda neil on mitte ütelda: *Jaan pööris palwega Juhani poole*, mis ometi selge ja kõlaw ja õige küll on? Ega muud häda ei ole, kui et *pööris* oskab igaüks muidugi ütelda, ja tarwis on ometi noorel kirjamehel (ehk ka wanal) iseäralik olla. Niisama keelewastane on ütelda: *tahtsid hoiduda igast liialdusest* (Tõnisson), kui *tahtis*, siis tingimata hoida. „*ennast hoida*“ oleks Saksa keel, nagu *rõõmustan ennast*. Aga wist seda Saksa *ennast* kirjutaja pidasgi korralikuks keeleks ka Eesti keeles tarwilikuks, aga et see siiski liiga pikk on, ütles refleksiiwiga *hoiduda*.

Halba ühtekõlamist annawad ka Aawiku soovitatud *-eerumised*, *-eerimise* kõrwas: *deklineerumine, degenerereerumine* j. t. Aga jätame neist pikemalt rääkimata.

Oleme waadanud meie keeleuuendust ainult ühest seisukohast, selle ühe nõudmisega, et sõnad, mida lauses üht teisega ära wahetada võib, ei tohi mitte ühte kõlada, ja oleme leidnud, et just keeleuuenduse peaõpetused kõik seda nõudmist ei täida, waid kõik wäga halbu ühtekõlawaid sõnu keelde sisse toowad. On ainult üks õpetus, mis nendest veel tähtsam on, see see päris see keeleuuenduse peaõpetus on, mis kõige sagedamine tarwitusele tuleb, peaaegu igas lauses, ja seega ennast kõige enam tuntawaks teeb. See on see uus

Sõnade järjekord.

Sellest keeleuuenduse peaõpetusest peame ka paar sõna rääkima.

Meie keele sõnade järjekord on halvaks kuulutatud, olewat esiteks Saksa keelest wõetud ja teiseks ei olewat iseenesest mitte hea. Need põhjused mõlemad on waled. Eesti sõnade järjekord ei ole mitte Saksa keelest wõetud ja teiseks Eesti sõnade järjekord ei ole mitte halb, on iga-tahes parem kui see kangekoiwaline n. n. „degermaniseeritu“, mis tema asemele tahetakse panna. Saksa keelest wõetud ei saa meie järjekord juba sellepärast mitte olla, et ilma Saksa keelt mõistmata rahwas teda kudagi ei ole wõinud Saksa keelest kätte saada. Ilma wõõrast keelt mõistmata wõib küll mõne üksiku sõna wõõrast keelest üle wõtta, aga mitte sõnade järjekorda. Ei ole seda üle-wõtmist ka keegi mitte katsunudgi kudagi tõendada ehk vähemalt wõimalikuksgi näidata. Aawik on selle mõtlemata sõna kord ütelnud ja teised kordawad ilma mõtlemata järele, ja nimelt, mis iseloomulik on, kõik keeletehased. Ja teiseks, et meie sõnade järjekord halb oleks, seda pole keegi näidanud. On ainult, peale selle kui järjekord saksikuks kuulutati, korratud seda, mis Saksa järjekorrale üleüldiselt teatakse ette heidetama, nimelt et ühte kuuluwad sõnad lahku kistakse, iseäranis et kui abilauses kõik predikaadi täiendused predikaadi ette peab panema, siis pikas lauses terwe rea täiendusi saame ja alles lause lõpus selle sõna, mis need täiendused arusaadavaks teeb, siis kui esimesed täiendused juba oleme ära unustanud. See seadus wõib ehk Saksa keeles küll halb olla, ja ongi seda nimelt siis kui kirjamehed teda koolipoisilikult tarwitawad. Eesti keeles seda halba ei ole, sest siin peawad küll ka predikaadi täiendused enne predikaati tulema, aga selle tähtsa kitsendusega, et infinitiivid ja partitiivid mitte, need seisawad pärast predikaati. Sellega on see mis seaduses halba on, suurel määral juba kahjutaks tehtud. Ja pealegi maksab see seadus ainult tarwiliste täienduste kohta, lahtised täiendused wõiwad seista ka pärast predikaadi sõna: *nõnda kui meie andeks anname oma wõlglastele. . . . et nemad neid ära ei sõtku oma jalgadega* (Piiblist). Kui nüüd arwesse wõtta

seda, et pikas lauses rohkete täienduste seas ka ikka lahtiseid täiendusi on, mis pärast predikaati wõiwad seista, siis ei ole mitte ära näha, et meie järjekord rääkimise mõnule takistuseks wõiks olla.

Meie sõnade järjekord on hea selle poolest, et ta wäliselt juba wahet teeb pealause ja abilause wahel. See wahetegemine ei lase kõnet mitte üksluiseks minna. Sisemiselt on see wahe tingitud sellest, et pealause uudiseks pandud sõnad teisiti seisawad kui abilause tuntuks pandud sõnad. Kui seda wahet tunnistame, siis saame mõnused üleminekud ja ärasegamised: abilauses pealause järjekorra, mis abilausele pealause mõnu annab, ja pealauses abilause järjekorra jällegi oma kindla erimõnuga. See annab nii palju peeni jooni ja nii palju hingelist mõnu kõnele, just seda, ilma milleta iga kõne tuim ja puine on. Ei ole mitte ükskõik, kas ütelda: *kui isa homme linna läheb*, wõi ütelda: *kui isa läheb homme linna*, wõi: *kui isa homme läheb linna*. Meie tunneme, et siin wahe on, siis peame ka tunnistama. Ei ole mitte ükskõik kas ütelda: *küll ma näitan sulle* wõi: *küll ma sulle näitan*. Aga keeleuuendus just õpetab, et on ükskõik: abilauses seesama järjekord mis pealausesgi — üks kõik. Kellele see üks kõik on, see iialgi Eesti keeles midagi mõnusat ei kirjuta. Seega siis, neid peeni wahesid, mis praegune keel järjekorra ärakasutamise läbi teeb, uuenduse keel teha ei saa, sest neid wõime tunda ainult siis kui järjekorra peaseadusi tunnistame. Praegune keel kasutab järjekorra ära, ütleb temaga ka midagi, uuendus nõuab, et ei pea temaga midagi ütlema, annab suure keeleliku rikuse käest ära ja kiitleb sest weel pealegi.

Siin ei ole koht meie sõnajärje seadustest pikka seletust teha. Olen selle seaduse peajooned annud minu Lauseõpetuses ja seal näituste waral seletada katsunud neid peeni wahesid, mis tema abil tehakse. Siin tahaksin ainult weel niipalju ütelda, et kui meie sõnade järjekord tõeste halb oleks, siis peaks ka wõimalik olema sellekohaseid halbu näitusi tuua. Mina arwan aga, et nüisugusid näitusi leida otse wõimata on, nimelt hea kirjamehe kirjadest wõimata. Olen selle poolest proowinud kahte tööd: Kitzbergi Tuuletallaja Mälestusi ja Hoia Ronga Reisispiltisid (wist ainsad uuema aja raamatud, mis ilma wäänamata

keeles kirjutatud), et kas on seal lauseid sees, mis sõnade järje poolest halwad on, niisugusid, mis sõnajärje muutmise läbi paremaks saaksid, ja ei ole neis raamatutes niisugusid lauseid mitte leidnud. Ja ma arwan, terwes suures Piiblis saab raske olema Aawiku mõttes sõnajärje poolest halba lauset leida. Uue Testamendi kõige uuema wäljaande n. n. proowitrüki eest ma ei wastuta, sinna on halba järjekorda sisse tehtud.

Teiseks peaks see heaks kiidetud degermaniseeritu, kui ta tõeste hea on, ka hea tunduma. Võtku lugija ükskõik missugune uue keele raamat, proowigu ja ütelgu otsekoheselt, kas on tõeste parem kui harilik järjekord? Minul on uut keelt kuuldes ikka niisugune tunne, nagu näeksin kedagi, kes mitte loomulikult ei kõnni, waid astub kange jalgadega tähtsalt wäänates.

III

Kes keelt tahab parandada, see peab ise targem olema kui keel on. Sest kui ta mitte targem ei ole, siis kui ta oma wäheha tarkusega, s. o. rumalusega, parandama läheb, wõib ta jo ainult halwemaks teha. Aga kes julgeb enesest ütelda, et tema targem on kui keel? Meil on Aawik keelemees, kellest meie targemat kedagi ei tea, kes aga siiski oma keeleuuenduse ettepanekutes rängaste eksinud on: kõik peaõpetused on äpardanud, uue ja hea pähe paku takse just wana ja halba; seda mis keel enesest kui halwa juba wälja oli heitnug, tahetakse jälle uuest tagasi tuua. See tõstab ette küsimuse: Kas wõib ülepea keelt parandada nõnda kui meil parandada tahetakse? Kas ei ole mitte, nagu mujal nõnda siin ka, lugu nõnda, et orgaanilise asja mekaaniline parandamine wõib ainult rikkumine olla? Aawik ütleb, et wõib siiski parandada küll. Sest keel, ütleb Aawik, ei ole mitte iseelaw organism, waid oleneb ikka inimeste rääkimisest, tuleb ikka niisugune, missuguseks teda inimesed oma rääkimisega loowad, jø kauema tarwituse läbi wõiwad ükskõik missugused sõnad ja sõnakujud keelele omaks saada. Sellepärast, ütleb Aawik, tarwitage aga julgest minu uuendusi, mis mina soowitan, ka siis kui nad teile wõõrad ja wastikud tun-

duwad. Küll nad pärast omaks saawad. Mina olen, ütleb Aawik, uuenduse ettepanekud ustawaste läbi proovinud ja soowitan ainult seda, mis keelele tõsiselt kasulik on. Keel on nagu muusikariist, on Aawik mitmel korral wõrrelnud. Hea muusika mees wõib küll ka halwagi riistaga head muusikat teha. Aga kui head ta teeks siis, kui riist hea oleks! Sellepärast teeme hea riista! Loo me hea keele! Wiime keeleuuendus läbi! Seda kõik saame tõeste kätte, kui teie aga minu soowitatud uuendusi tarwitama hakkate, sest siis paljust tarwitusest nad wiimaks saawad keelele omaks.

Nõnda ütleb Aawik ja on kõik õige ka, mis ta ütleb. Aga teos ja tões tuleb siiski teisiti wälja, tuleb wälja selle wanasõna järel, mis ütleb: Anna pill hullu kätte, hull ajab pilli lõhki. Seletan kohe, kuda nii.

Takistus on nimelt selles, et ei saa mitte keelewõõrast sõna ega ütlemist suhu wõtta ilma oma enese keeletundmust ära salgamata. Kes keelewastast sõna ehk ütlemist tarwitab, peab igakord oma parema tundmise wägisi maha suruma, peab oma parema tundmusele, kes teda hoiatama tuleb, nõnda ütelda rusikaga näkku lööma, et „ära sega mind, ma tean ise paremine“. Ja kui tundmusele nõnda ükskord ja teinekord ja mitu korda näkku lüüakse, siis ta wiimaks enam ei lähegi hoiatama: on uimaseks ja tuimaks löödud. Ja kelle keeletundmus tuim on — eks see on siis ka ilma parema tunemuseta, küps selleks et ilma miski pidemeta kõik järel rääkida, mis keegi aga soovib, on seda mis wanasõna nimetab „hull“.

Nõnda siis, Aawik kõige pealt teeb oma järelkäijad „hulluks“, sest ilma „hulluks“ saamata, see on, ilma oma keeletundmist ära salgamata ei saa keegi Aawiku uuendusi iärel rääkida. Ja teiseks, Aawiku oma põhimõtte järel tuleb wälja, et need „hullud“ just need päris keeleuuendajad ongi, mitte Aawik ise: Aawik ise annab ainult surnud sõnad, „hullud“ oma rohke tarwitusega peawad tema surnud sõnad elawaks tegema, siis wast Aawiku uuendused saawad keeleks.

Kui nüüd nõnda keel „hullude“ teha jääb, siis wõib arwata, kuda lugu läheb. Hea oleks, kui „hullud“ Aawiku ettepanekute juure jääksid. Aga mis eest nad siis „hullud“ on? Neile warsti ei ole Aawiku uuendustest mitte enam

küll, hakkawad ise oma uuendusi tegema oma „hullust“ meelest. Seda praegu juba tehaksegi. Edespidi kui „hullusid“ rohkem saab, saab enam tehtama. Aawik protesteerib. Aga mis õigus on Aawikul protesteeridagi? Kui Aawik omale õiguse wõtab keelt uuendada, siis ta peab seda õigust teistele ka lubama. Iga teine wõib protesteerida, Aawik mitte, sest tema keelt ei tunnista ja temal mõõdupuud ei ole, mis keeles hea, mis halb, mis õige, mis wäär. Temale kui laitma hakkab, wõib ikka wastata: „See on minu keeleuuendus, mina täna hommiku tegin. Tarwitage teda, siis ta kahekümne aasta pärast saab keelele omaks ja tänage mind, et ma waest ja hari-mata keelt harin ja rikastan“. Mis me wastame „hullule“ kui ta nõnda ütleb?

Aawik räägib ikka nõnda, nagu oleks kõik ainult tema teha, et tema määrab ära, mis teha tuleb ja millal küll saab, nagu ei oleks „hullusid“ olemasgi. Aga pärast teda tulewad „hullud“. Ja millal tuleb siis lõpp? Aawik on ammu juba lubanud keeleuuenduse lõpu üle kirjutada, aga ei ole seda siiasaadik weel teinud. Oleks wäga huwi-taw teada, kuida tema seda arwab. Kahekümne aasta eest ta ütles, et mujal maades, Ungaris ja ei tea kus weel, on 20 aastaga kõik ära tehtud, et meil siis muidugi ka umbes selle aja jooksul. Nüüd on wiimases kirjutuses (Looming nr. 3) ütleb, et „uuendus suuremas ulatuses on alles ees“ ja läheb weel 20 aastat aega. Seega siis peame weel 20 sastat ilma keeleta olema, sest praegu oleme ilma keeleta. Sest see, mis meile praegu Eesti keeleks pakutakse — pakkujad ise ütlewad, et see, ei ole weel keel, see tahab alles keeleks saada. Millal ta siis saab selleks? Millal tuleb see aeg, kus meie ka oma keelega elama hakkame, nõnda kui iga teine rahwas oma keelega elab?

Keeleuuenduse õigustuseks tuuakse ette, et mitmed uuendused on ometi juba „läbi läinud“, iseäranis uusi sõnu on keelde wastu wõetud, mis hakatuses küll wõõrad tundusid, aga nüüd juba päris omaks on saanud ja nii tarwilikuks, et ilma nendeta raske oleks. See on tõsi küll, aga see weel ei näita, et meie keeleuuenduse wiis õige oleks. Seletan seda ühe näitusega.

Ühel Kirjanduse Seltsi esimese aja koosolekul räägiti

ka keele rikastamisest ja rõhutati ka seda arwamist, mis pärast nii palju korratud on, et ei pea uut sõna, kui ta wõõrastaw on, mitte kohe hukka mõistma, sest pärast wõib temaga ära harjuda ja temast wõib tarwilik sõna saada. Ja toodi kinnituseks näitus Soomest, et seal on Ahlqvisti ajal ei tea praegu kes soomlane uue sõna loonud: *waltio*, ja Ahlqvist ei ole seda sõna mitte tunnistanud, waid on selle ja teiste sarnaste wastu kurjaste wälja astunud. Aga nüüd, näe, ometi on see Ahlqvisti hurjutatud sõna üleüldiselt wastu wõetud ja ei wõõrasta sest wäga tarwilikust sõnast enam keegi. Ja tunti ennast Ahlqvistist nii mõnusaste üle olema.

Aga siiski Ahlqvistil on õigus. Tema kui keeletundja ei wõinud teisiti, kui pidi keelewastase sõna keelewastaseks nimetama. Sest kuda siis muidu? Ega ta jo ometi ei tohtinud seda, mis tundis wõõra olema, omaks nimetada? Siis ta jo ei oleks mitte ustaw mees olnud. See *waltio*, mis praegune Soome keel tarwitab, on hoopis teine sõna kui see, mis Ahlqvist hurjutas, sest tema wahetõrke keeletundmuse wastu on teine. Maakri käest tulles sõna muidugi on wõõras. Kui teda aga keegi omas kõnes tarwitab, siis selle läbi saab ta juba keelesõna õigused, kas kui hea sõna wõi kui halb sõna, mõnus wõi halp, selle järel kuda tema tarwitaja teda tarwitas. Kes teda jälle tarwitab, see wõtab teda mitte enam kui surnud sõna maakri käest, waid juba elawast keelest selle ja selle tähendusega ja mõnuwärwiga, mis temale eelmisest tarwitusest külge on jäänud. Ja kui sõna wiimaks lõpulikult wastu wõetakse, siis tuleb tänada mitte seda maakrit, kee teda maakis, waid neid tarwitajaid, kes teda mõnusaste tarwitanud on, nõnda et ta nende kõnest kuuljatele kui mõnus sõna meelde jäi. Otsekohe maakri käest tulles oli *waltio* halb sõna ja Ahlqvist tegi hästi, kui ta teda hurjutas. Ega meie ka ei taha seda rätsepat tänama hakata, kes meie uue sõns *juurdelõikamise* lõi, mis nelikümme aastat juba ootab, et keegi teda nõnda tarwitaks, et ta elawaks wõiks saada.

On öeldud, et iga harimata inimesel ometi on luba oma keeles uusi sõnu ja ütlemissi tarwitada, et eks siis seda enam pea õppinud keeleuurijal, spetsialistil, ka see õigus olema? Just nõnda üteldakse: spetsialistil. Küsime ometi,

kes on siis niisugune keeletegemise spetsialist? Aawik muidugi oleks, aga kes veel? Kas Grenzstein oleks spetsialist, tema kes omal ajal ka rohkesti uusi sõnu tegi, mis nüüd ununenud on? Keeleuuendajad ei tohi Grenzsteini tunnistada, sest siis tuleks välja, et spetsialist tegi halbu sõnu. Kas keeleprofessor Jögewer oli spetsialist? Ei tohi jällegi ütelda, sest siis tuleks välja, et spetsialist on keeleuuenduse wastane. Kes siis on peale Aawiku?

On suur wahe „spetsialisti“ keeleloomise ja loomuliku keelerääkija keeleloomise wahel. Loomulik keelerääkija loob omale sõna ehk ütlemise ainult oma tarwituseks, ainult sekssamaks praeguseks korraks ja ikka nõnda, et uus sõna wõi ütlus otsekohe arusaadaw on: tema loob ja saab sõna tõeste loodud. „Spetsialist“ loob teistele, temal omal tarwis ei ole, ja loob nõnda kui Wanapagan hunti löi: loob aga ei saa walmis: teised peawad pärast tulema ja tema surnud sõna elawaks tegema. Ja kui siis kümne ja kahekümne aasta pärast teiste töö läbi sõna tõeste elawaks saab, siis tehakse „spetsialistile“ suur au, et waata tema kahekümne aasta eest juba nägi ette ja löi meile tarwiliku sõna. Aga tunnistame meie, et sõna mis kümme aastat aega tarwitas, enne kui elawaks sai, see oli halb sõna.

Cleme ilma keeleta, oleme ka ilma kirjanduseta. Aawik ütleb otsekohe, et ei maksa praegu midagi head kirjutada, niikaua kui keel veel walmis ei ole. See on loogilik. Aga meil ometi kirjutatakse ja kirjutatakse palju, enam kui iialgi enne. Aga kõiki neid meie kirjutusi ei saa mitte maitsta, ei saa neist mõnu tunda. Ja ei saa ka edaspidi iialgi seda aega tulema, kus neid maitstama saaks. Kahju on näha, kuda see rohke töö ja waew, ja see rohke rahakulu, mis meie kirjanduse peale tehakse, tühja läheb. Sisust palju, mis hea ja lugemise wäärt, aga kõik on nagu wastiku sousti sisse ära kastetud. Ei ole ühtgi raamatut, mis armas oleks lugeda, mis ka teisele tahaks ette lugeda. Kirjutatakse mitte lugijat silmas pidades, kuda temale asi arusaadaw oleks, waid waadatakse kõige pealt ikka keeleuuendajate peale, mis nemad ütlewad. Sellepärast ka rahwas meie kirjandust ei loe. Ja miks ta peaks lugemagi, seda mis mitte temale ei ole kirjutatud? Kirjamehed ise hoopewad, et „kirjutawad kümnele“, kes

neid mõistawad. Kirjutawad kümnele, aga nõuawad siiski, et kõik peawad lugema, ja hurjutawad rahwast, et rahwas on tuim, ei oska neist lugu pidada: nemad ameti poolest kirjanikud, kes oma kirjatööst peawad elama, ainsad õiged kirjanikud ja rahwas ei loe! Wõib olla, et rahwas tuim on, aga nii tuim ometi mitte, et seda lugema hakkaks, mis temale wastu meelt on. See annab veel lootust.

Ja on ometi pöörane mõte see keeleuuenduse põhimõte, et selleks et head keelt saada, peab meelega halwaste rääkima, et halwast kõnest saab hea keel. Wõiks veel aru saada, et üks üksik inimene wahest niisuguse mõtte peale võib eksida, aga meil on see pöörane põhimõte üleüldiselt heaks kiidetud ja keeletarwituse mõõdupuuks pandud. Nii „hullud“ oleme juba. Peetakse nagu iseenesest mõistetawaks, et nõnda kui on, ikka olla ei tohi, peab ikka olema kudagi teist moodi.

Olen iseäranis kaks korda imeks pannud, kui edewad meil ollakse keelelisi uuendusi wastu wõtma. Esimene kord oli nüüd juba kaua aega tagasi, siis kui Tartu Jurjewiks nimetati. Juhtusin sel ajal päewa kolm pärast käsu ilmumist, siis kui käsk Eesti keele kohta veel sugugi ei käinud, „Postimehe“ toimetuses olema, see tähendab, olin kommiliton Tõnissoni juures, kes seekord „Postimehe“ toimetaja oli, ja toodi minu seal olles parajaste päewa post sisse, kolm wõi neli kirja ja — kõik kirjad olid adresseeritud juba *Jurjewisse*, mitte enam *Tartu*. Mis neid torkas oma tuntud sõna asemel wõõrast tarwitama kõiki kolme wõi nelja korraga, siis kui käsk sunduslik veel sugugi ei olnud? „Postimehe“ kaastöolistest oleks ometi oodata wõinud, et Eesti rahvuslik linnanimi neile ka armas on.

Teine näitus on uuemast ajast. Seal kuulutas keegi, ei tea praegu kes, sõna *uulits* halwaks ja käskis selle asemel *tānaw* ütelda. Ja mis sündis? Päewa pealt üle maa hakati *tānaw* kirjutama, ilma igasuguse mõistliku põhjusega. Sest see, mis seal põhjuseks ette toodi, ei olnud esiteks mitte mõistlik, ja teiskks ei olnud see sugugi see tõsine põhjus. Toodi ette nimelt, et *uulits* on Wene keel ja wabal Eestil ei kõlba mitte Wene keelt rääkida. Nii õrnad oldi. Aga kust nad teadsid, et Wene keel? Kas on sõnal Wene wõi miski muu wõõras märk külles? Ei ole. Sõna on küll ükskord Wene keelest wõetud, aga on

nii täielikult keelepäraseks muudetud, et ainult Wene keele mõistja teda wene keelest wõetuks wõib arwata. Kes Wene keelt mitte ei mõista, sellele on sõna omane nagu kõige eestisem teinegi sõna. Neile enestele, kui nad weel Wene keelt ei mõistnud, oli sõna hea. Kas sai siis sõna selle läbi halwemaks, et nemad Wene keelt mõistma hakkasid? Aga kogu see põhjus oli ainult ettekäändeks. Nemad ei ole sugugi nii õrnad. Nemad on nimelt needsamad mehed, kes paarikümne aasta eest niikohe walmis olid *Tartu* asemel *Jurjew* kirjutama; on needsamad mehed, kes sel samal ajal mitte ei tahtnud *wallakirjutajad* olla, waid ennast ümber ristasid *wallasekretäärideks*; nemad on needsamad mehed, kes, kui nad nime muudawad, siis hoolaga selle peale waatawad, et uus nimi ikka peab *o*-ga olema niisuguses sõnakohas, kus Eesti keeles *o*-d ei ole: ikka midagi mis wõõras oleks, nõnda kui mammi Kiir ka ütles: „Kõik muud, aga mitte Eesti nime!“ Kõik üks sugu, kõik üks meel, ainult tegewuse suun wõib teine olla. Ja uulitsa ümberristimise tõsine põhjus ka ei olnud mitte õrn rahwuslik tundmus, waid oli see — ütleme — madal meel, mis iseennast ei julge täiewäärtuslikuks pidada ja arwab, et see tõsine hea peab ikka teine olema kui see mis temal on. See on see sama meel, mis enne tegi kadakasaksu, nüüd wõib teha ka kadakaestlasi. See oli põhjus.

Aga peatame weel *tänawa* juures. Seal toodi *tänawa* heaks ette weel üks teine põhjus. Öeldi, et meile tuleb nüüd wõõraid wäljamaalt ja kui need Tallinnas maale tulewad ja uulitsa nurkadel sõna *uulits* loewad, siis nad wõiwad arwata, et meil oma kultuuri ei olegi, et elame ainult Wene laenudest. Küsime ometi, mis mehed need on, kes niikohe walmis on ühe sõna põhjal nii kergeste raskeid otsusi tegema, kas tõsised mehed wõi pealiskaudsed mehed? Igatahes tõsised mehed mitte. Nõnda siis tuleb wälja, et peame pealiskaudsete wäljamaalaste heaks meeleks oma keelt teiseks muutma. Ja nüüd, kus temp tehtud, mis ütlewad nüüd tõsise meelega wäljamaalased, kui teada saawad, kuida lugu on? Kas usuwad nüüd, et meil tugew omakultuur on, wõi et õigel teel oleme seda looma? Wõi koguni kui nad teada saawad, miks Tallinna uulitsa nurkadel praegu ei üht ega teist sõna kumbagi ei ole!

Wõib olla küll, et tänow edespidi tõeste uulitsa asemel tarwitusele jääb — ja ega ta iseenesest halb sõna ei ole — aga ärgu arwatagu sellepärast mitte, et keel ehk meel selleläbi midagi wõitnud on. See saab ainult tunnistuseks olema, kui kultuurikehwad meie sel ajal weel olime. Aga sest ei maksa kurta ega häbeneda, sest ega meie wõi teised olla kui oleme. Oleme igal ajal ikka seda, mis sel ajal olla jaksame.

Olen pikemalt rääkinud neist kahest näitusest, *Jurjewist* ja *tänowast*. Niisugusid näitusi on teisi weel paljugi, kus meie kirjamehed walmis on kellegi soowi peale ka kõige kindlamaid keelekujusid teiseks muuta, ja nimelt ilma kõige wähema kasuta. Tuletan siin weel mõnda niisugust muutust meele, mis meie keeles ja kirjawiisis enne on tehtud ja praegu tegemas ollakse, ikka ilma kõige wähema kasuta, ainult segeduseks.

Seal on kõige pealt kohe see kuulus *pea* ja *pää* küsimus, Hurda õpetus esimesel Kirjameeste Seltsi koosolekul 1872, et ei tohi enam *hea*, *pea* kirjutada, peab *hää*, *pää* kirjutama. Kirjawiis neis sõnades oli kõikumata kindel. Nüüd Hurda mõtlemata ümbermuutmisest ja et nii kerge oldi seda, mis kindel käest ära andma, walitseb kirjawiisis juba 55 aastat riid ja segadus. Ja kui nüüd jällegi 55 aasta pärast peaks tõeste, ütleme, *hää*, *pää*, lõpulikult wõidule pääsema — ütelgu ometi keegi, mis on siis sellega wõidetud selle 110-aastase segaduse läbi? Aga jonnitakse praegu weel edasi. Ja küsimus on ometi selge küll: Tallinna keeles on *hea*, *pea*, Tartu keeles on *hää*, *pää*. Selle wastu ometi keegi ei räägi.

Teine Hurda dekreet oli, et minewiku Nemad-kord tohib olla ainult pikalõpuline: mitte nemad *elasid*, waid ainult nemad *elasiwad*. Ja jällegi selle ilmaaegse, ja mitte ainult ilmaaegse, waid iga elawat kõnet otsekohe halwawa seaduse wastuwõtmine kõigi kirjameeste poolt, kunni siis 40 aasta järel leiti, et ei ole seda seadust sugugi tarwis ja wana peal, tagasi mindi. Ja tundus see seekord, nagu oleks halb paise lahti läinud.

Weel üks Hurda seadus, et ei tohi enam kirjutada *hallik* *h*-ga, nagu siiasaadik oli kirjutatud, waid ilma *h*-ta: *allik*. Ja mikspärast? Sellepärast et Soome keeles ilma *h*-ta on. Kirjamehed oleksid nüüd pidanud Hurdale was-

tama: Olgugi et Soome keeles ei ole, aga Eesti keeles on, ja oleksid pidanud endise juure jääma, aga kirjamehed rõõmustasid, et jälle saab midagi uudist teha, wõtsid ühe-meelselt Hurda uuenduse wastu, ilma küsimata, kas sest ka kõige vähematgi kasu on.

Ja weel üks Hurda ettepanek, et ei pea kirjutama enam, nagu siiasaadik on kirjutatud: neid *päiwi*, neil *päi-wil*, sõnad mis oma kirjawiisis nii ainukujuliselt kindlad olid, et kellelgi mõttesegi ei wõinud tulla, et neid ka teisiti wõiks kirjutada — neid kästi kirjutada: neid *päewi*, neil *päewil*, *e*-ga mitte *i*-ga. Ja mikspärast? Sellepärast, et Hurt ei teadnud, miks siin *i* on, kuna teised kaasused *e*-ga on: *päew*, *päewal*, *päewade* jne., nagu oleks Hurt kohustatud olnud teadma, miks iga sõna just nõnda on, kuida on, ja et kui tema ei tea, miks on, siis ka ei tohigi olla. Teised ka ei tea ei seda ega palju muud ka mitte, age ega sellepärast tohi kindlaid keelekujusid kõigutama minna. Ja kui nüüd pärast keegi tuleb ja ära seletab, miks siin just *i* peab olema, mitte *e* — sest oma põhjus tal ikka on, kui ta nõnda on, ega ta muidu nõnda ei ole — kas peame siis jälle tagasi tegema? Ja kirjamehed jällegi rõõmustawad uudisest ja kirjutawad järele, ilma küsimata, mis sest kasu on.

Hermann leidis korraga, et ei ole enam õige nõnda kirjutada kui siitsaadik oldi kirjutatud: *ilusaste* (*e*-ga), waid peab kirjutama *ilusasti* (*i*-ga), ja jällegi wõtsid kirjamehed selle päris ilmaaegse muutuse wastu, nagu oleks ta miski asja poolest parem kui endine wiis. Ja praegu on temast koolides palju õpetamist ja trükikodades palju parandamist ja ilmaaegset tüli Hermanni mõtlemata keeleparanduse pärast. — Kuida oleks, kui siin kirjawiisi wabaks annaksime? Läheks kindlaste iseenesest *e* peale. Kui nõnda, mis õigus on meil siis teda wägise *i* peal pidada? Ja mis kasu?

Lõpuks weel mõned uuendused kõige uuemast ajast.

Ehkki. Kas on sõnal *kuigi* midagi wiga? Aga panakse *ilus* sõna asemele inetu, nimelt kõlalikult wäga inetu. Ja kas on selleks muud põhjust kui see, mis eel-pool nimetasin.

Oli meil *ilus* sõna, üleüldiselt tuntud *kosk*, kujuka kõlaga. See jäetakse nüüd kõrwale ja asemele wõetakse

kõlatu ja maitsetu *juga*. Wõi on ehk siiski *juga* mõne asja poolest parem kui *kosk*? Las ütleb, kes teab.

Kokkukõla asemel kuuled nüüd ainult veel *kooskõla*. Siin on jo ometi wahe wahel. Koera haukumine ja kassi näugumine wõiwad koos kõlada, aga ei kõla mitte kokku.

Sõna *pidu* on moeks wõetud ilma *d*-ta deklioneerida: need *peod*, läks *peole*, *peo* päewad j. n. e. Selle järel peaks ütlema ka: *peoline*, *peotsen*, *peostan*. Ja miks ainult *pidu*, miks mitte *lõbu* ka? Kui *pidu* — *peo*, siis ometi ka *lõbu*—*lõo*: *lõo õhtu*, *lõotsen*, *lõostan*, *kuulen lõoga*. Ja siis nende järel kõik teised niisugused sõnad veel: *ida*—*ea*, *kogu*—*koo*, *mõdu*—*mõo*, *mäda*—*mää*, *prügi*—*prüi* (wõi *koguni prõe*), *tädi*—*täi* (wõi *täe*), *pudi*—*pui*, *üdi*—*üi* ja veel teisi. Aga tõe poolest, kui *pidu*, miks siis mitte kõik need teised sõnad ka?

Praegu otsitakse nimesid uutele rahadele. Tehakse omast ja wõetakse wõõrast ja ollakse hädas, et päris head ikka ei saa. Aga keegi ei ole veel ütelnud, mis siis praegustel nimedel *margal* ja *pennil* wiga on. On nagu isenesest mõista, et need ikka olla ei wõi. Aga kui hakata kas wõi Aawiku wiisi järel looma, mina arwan, et paremat kui *mark* ja *penn* ei saa.

Aga kuda siis ikka olla? Meie keel ikka hea ja täielik ei ole, on ehitusest mitmetigi saamatu ja sõnu ja ütlemise wiisisid, mis teistes keeltes teame olema, meil paljuid ka ei ole. Ühe sõnaga, teised keeled on ikka meist ees, on paremad kui meie keel. Kui nõnda, siis küsime ometi, kust siis need headgi keeled siia maailma on saanud? Ega nemadgi taewast ole kukkunud. Nema on saanud sellest, et neid mõnusaste on räägitud. Ainult sellest. Aawik jo ütleb ka wäga õigeste, et keel tuleb niisugune, missuguseks keele kõnelejad tema teewad. Ja tõeste, kui keegi hästi kõneleb, siis tema paratamata oma hea kõnega ühtlasi ka edendab keelt headuse poole: tema kõne headus jääb keelele külge, ja see mõnus meel, mis tema kõnest wälja kostab, kutsub teisi järele tegema, omakorda ka mõnusaste rääkima. Ja kui nüüd inimeste põlwed läbi mõnusaste on räägitud, siis ei saa teisiti olla, waid peab sellest hea keel saanud olema. Aawik küll

ütleb, et neil olid head maakrid, kes keeled hästi on ära maakinud, aga see ei ole õige.

Ja meie ka wiguritega head keelt kätte ei saa. Kui tahame head keelt saada, siis peame seda keelt, mis meil on, hästi rääkima, igaüks oma isikliku tundmuse järel hästi, nõnda kui tema igal üksikul korral tunneb hea ja õige olema. Peame ekslikuks tunnistama selle seisukoha, et keegi tark mees oma tarkusest keele walmis teeb, ja siis teised muud kui õpiwad selle targaste tehtud keele ära ja ongi hea keel käes. See seisukoht on liiga lapselik.

Nõnda siis, hea rääkimine annab hea keele. Heaks rääkimiseks aga on kõige pealt tarwis oma keeletundmus erk pidada ja kindlaste tema järel käia. Ja see jälle omakorda nõuab, et peab iga mekaanilise keeleuuenduse kõrwale jätma. Sest keeleuuendus jo just käsib tundmust mitte tähele panna, waid ka seda, mis halb tundub ikkagi tarwitada, ses lootuses, et tundmus wiimaks wait jääb ja siis praegusest halwast kõnest tulewikus hea keel saab. Aga mis kasu on meil tulewiku heast keelest, kui oma keeletundmuse peame ära andma, enese „hulluks“ tegema? Andke „hulludele“ kõige parem keel kätte, mis nad teewad temaga? Parandama hakkawad tulewiku tarwis, ja parandawad niikaua kunni niisuguseks saawad kui nad ise on.

Ja mis häda on meil tulewiku meeste le ette tükkida? Mis põhjal arwame, et meie paremine teame, kuida nemad rääkima peawad, kui nemad ise? Jätame ometi tulewiku keele tulewiku meeste eneste teha ja waatame meie seda, mis meie asi on, et meie oma keel hea oleks. Keeletegijaks ja emakeeleparandajaks ei ole meist keegi kutsutud, küll aga oleme kõik kutsutud keelt hästi rääkima. Kui seda teeme, siis walmistame ka tulewikule hea päranduse. Sellepärast lükkame kindlaste tagasi need alandawad kutsed, et peame oma enese parema tundmuse ära salgama ja järealtallajaks hakkama. Õige mees ei tee ennast mitte nii odawaks, et teise mehe keeletempusid läheks järele tegema.

Meil on keelt tarwis mitte tulewikus, waid praegu. Meie peame praegu asjadest rääkima, millest meie keel enne mitte rääkinud ei ole. See on loomulikult raske. Aga selle raskuse peab rääkija ustawaste oma peale wõtma ja mitte kuulja peale weeretama, nagu keeleuuendajad teewad.

Lisa.

Kas nurke wõi nurki?

Aawik ja tema järel ka Saareste ja Loorits õpetawad, et niisugustes sõnades kui *nuga*, *nurk* j. t. see on kahe-silbistes *a*-tüwides, kus esimeses silbis *u* ehk *o* on, tohib Neid-kord *e*-line olla ainult kergetes tüwides, rasketes peab olema *i*-line: neid *mune*, neid *nuge* küll *e*-ga, aga mitte ka neid *pulke*, neid *nurke*, waid *pulki* ja *nurki* (*i*-ga). Kust see niisugune seadus nii äkiste wälja on wõetud, see on arusaamata. Enne Aawikut on kõik Eesti keele õpetajad õpetanud, et neis sõnades peab just *e* olema. Nõnda õpetab Ahrens ja toob järgmised sõnad näituseks: *koere*, *konne*, *loome*, *moone*, *mokke*, *okse*, *otse*, *roome*, *tohle*, *kohte*, *poege*, *rooge*, *konde*, *korde*, *looke*, *noote*, *koibe*; *jutte*, *kuiwe*, *kuume*, *luste*, *muste*, *pulme*, *pumpe*, *punge*, *puuse*, *ruune*, *sukke*, *tukke*, *tuure*, *luude*, *munke*, *nurke*, *pulke*, *hurte*, *kurbe*, *urbe*. Nõnda kui Ahrens, nõnda õpetab ka Wiedemann, nõnda ka Hermann, nõnda Hurt (Nomina auf ne-purum § 28). nõnda Jõgewer, nõnda Põld, ja nõnda ka Kettunen, kes oma Kodawere murde uurimises järgmised sõnad näituseks toob: neid *konne*, *nokke*, *orje*, *looke*, *noote*, *loome*, *pulme*, *utje*, *muste*, *kuhje*, *kumbe*, *hulke*, *nukke*, *sukke*, *punge*, *lunde*, *ruune* (Waata Über der Kodaferschen Dialekt. Vokalismus lk. 195).

Kui nüüd kõik Eesti keeleõpetajad ühemeelselt nõnda õpetawad, siis see tähendab ometi, et nemad rahwa keeles niisuguse seaduse on leidnud, sest need on kõik ustawad mehed, kes omast peast keelele seadusi sisse waletama ei hakka ja ka Ahrensile mitte pimedast peast järele ei kirjuta. Ja nüüd korraga tuleb härra Aawik, teeb nagu neid ei oleksgi ja õpetab, et tohib olla ainult *i* mitte *e*. Ta peaks ometi wähemalt ütlema, et eelkäijad kõik eksinud on. Aga neist wõi oma õpetuse põhjendusest—mitte sõnagi. Ja nagu Aawik, nõnda dekreteerib Saareste ka,

et tohib olla ainult *i*. Kurjustas ükskord, on meeles, Põlluga, et kuda Põld julgeb *e* õpetada. Ainult kurjustas, Põllu põhjuste peale ei wastanud ja oma põhjusi ka ei nimetanud. Põld põhjendas oma õpetust, nagu meeles on, seega, et mitmearwu tüwi neist sõnadest muidu ka *e*-line on, mis näha niisugustest sõnadest kui *nurgeline*, mitte *nurgiline*.

Et Aawik ise ei ütle, siis peame ilma temata küsima, kust see tema *i*-õpetus wõiks pärit olla. Rahwa rääkimise keelest wist küll mitte, sest kui teda seal laiemalt olemas oleks, siis oleks seda üks ehk teine eelnimetud keeleõpetajatest ometi ka tähele pannud. Kettunen ütleb *i* rääkimist põhja Eestis ainult kohati ette tulema, iseäranis lääne pool, aga lõuna eestis sugugi mitte. See kohatine *i* rääkimine igatahes ei anna õigust kirjakeele kirjawüisi ümber muutma minna ja weel salaja, niisuguse näoga, nagu ei oleks kirjakeelel enne Aawikut ja Saarestet oma wüisi mitte olnudgi. Mina wõin eksida, aga mina arwan, et selle *i* õpetuse suuremaks põhjuseks on see, et Soome keeles *i* on. Wist ei ole Aawik ega Saareste eneselt küsinudgi, kuda Eesti keel siin tõeste räägib.

Omalt poolt pean Eesti kirjakeelele kohaseks neis sõnades *e* kirjutada ja seda järgmistel põhjustel.

1. Ülemalnimetud keeleõpetajad ja siiaamaanine kirjakeel ja minu oma keeletundmus tunnistawad, et nõnda kohane on.

2. See annab lihtsa seaduse. Ei ole tarwis wahet teha kergete ja raskete wahel, et kergetes küll *e*, aga rasketes mitte *e*, waid *i*: neid *nuge e*-ga, aga neid *nurki i*-ga. Mitte nõnda, waid üleüldine seadus kõikide kohta: Kõik kahesilbised *a*-sõnad, kus esimeses silbis *u* ehk *o* on, on Neid-korras *e*-ga: neid *nuge, mune, ube, otre, konne, kohte, mokke, sukke, otse, korde, looke, pulke* j. t.

3. Nende sõnade mitmearwu tüwi on muidu ka *e*-line. Seda näeme esiteks mitmearwu instruktiiwis, mis kindlaste *e*-line on: *otse (läks otse tulde), üksi pulge*. Seesama instruktiiw ühes *ti*-lõpuga: *otseti, nurgeti, loogeti, koheti* ikka kindlaste *e*-ga. Mitmearwu instruktiiw kahe-silbistest on praktilikult sõna mitmearwu nõrgaastmeline tüwi ja saame tema praktilikult kätte, kui Neid-korra nõrka astmesse langetame:

neid *tarku* — instr. *targu*
 neid *rindu* — instr. *rinnu*
 neid *ääri, weeri* — instr. *ääri weeri*
 neid *jalgu*, — instr. *jalu* (*palja jalu*)
 neid *paiku* — instr. *paiguti*
 neid *kõrwu* — instr. *kõrwuti*
 neid *teisi* — instr. *teisiti*

nõnda ka meie liigi sõnadest korralikult *e*-ga: *otse, nurgeti*, mitte ka *otsi, nurgiti* j. n. e. Ja sellest järeldus: kui instruktiiwis *e*, siis Neid-korras ka *e*, ehk seletagu keegi, miks mitte.

Sedasama näeme teiseks ka mitmearwutüwilistes *ne*-sõnades. Wõtame Hurda *ne*-sõnade uurimisest järgmised wõrukeelsed näitused:

- a) kerged tüwid: *osa* — *osene*
oja — *ojene*
muna — *munene*
uba — *oene*
lugu — *loene*
- b) rasked tüwid: *konn* — *konnene*
koir — *koirene*
ruun — *ruunene*
kuum — *kuumene*
nokk — *nokene*
sukk — *sukene*
kuld — *kullene*
kond — *konnene*
urb — *urwene*
kurb — *kurwene*
pulk — *pulgene*
nulk — *nulgene*
kuhi — *kuhjene*
kuri — *kurjene*
osi — *osjene*
ohi — *ohjene*

Ja kolmandaks näeme sedasama mitmearwu tüwist tuletatud *line*-sõnadest, mis jällegi kindlaste *e*-lised on: *nurgeline*, *kulleline* (kellel kullad on), *sukeline* j. t. kõik *e*-ga, just nõnda kui *i*-lise Neid-korraga sõnad kõik *i*-ga on: *silmiline*, *pätwiline*, *sõlmiline*, *sarwiline* j. t.

Nõnda siis kirjakeelele kohane üleüldine seadus oleks niisugune, et kahesitbised *a*-tüwid, kus esimeses silbis *u* ehk *o* on, on mitmearwus *e*-lised. See oleks üleüldine seadus. Mõned üksikud sõnad siiski tahawad teisiti olla ja peame nendele ka nende õiguse andma. Siin on kõige pealt neli *i*-diftongilist sõna, mis kindlaste ikka *i*-ga on: *koer* (enne *koir*), *poeg* (enne *poig*), *kuiw* ja *koib*. Ei tea arwata, miks nad teisiti on kui teisest, aga et nad seda nii kindlaste on, siis peame neid tunnistama. Teiseks *oks*-sõnast on Neid-kord enne *i*-ga kui *e*-ga wist sellepärast, et ühtelangemist *okse*-sõnaga ära hoida. Ka *loom*-sõnast tahaksin vähemast mina isiklikult (seega siis ka kõik need, kelle rääkimisest mina oma keele õppinud olen) enne *loomi* öelda kui *loome*. Ja neljandaks paneme oma peaseaduse kinnituseks weel tähele, et *au*-diftongiga sõnad Neid-korra lõpus mitte kindlad ei ole, waid lubawad ütelda korraliku *u* kõrwas ka *e*-ga, just nõnda kui oodata oli: *a* kohaselt *u* ja selle kõrwas ka *u* kohaselt *e*: neid *lautu* ja ka *laute*, neid *kaunu* ja ka *kaune*, neid *haudu* ja ka *haude*.

Kardan, et kaks esimest siin nimetud sõna *koer* ja *poeg* just *i* kirjutajad eksi on wiinudgi. Need paljutarwitatud sõnad on nimelt need, mis näitust otsiwale keeleteletajale kõige pealt ette tulewad, ja et nad kindlaste *i*-ga on — igatahes kindlamine *i*-ga kui mõni teine vähem tarwitatud sõna *e*-ga — siis wõis siit küll tunduda, nagu nõuaks üleüldine seadus enne *i* kui *e*, iseäranis weel siis, kui Soome keeles ka teatakse *i* olema, just nõnda kui meil kaks teist sõna ka keeleteletajad eksi on wiinud: sõna *siiski* *ki*-kirjutajad ja sõna *hästi* *sti*-kirjutajad. Mõlemad sõnad on wastuwaidlemata kindla kujuga: *siiski* kindlaste *k*-ga ja *hästi* kindlaste *i*-ga, ja mõlemad on niisugused, mis kui keeleteletaja näitust wajab, teiste ees kohe käepärast on, aga mõlemad ei kõlba mitte seda tõendama, mis nad tõendama on pandud, sest et nad kui iseseiswad, walmis sõnad tuletustest (deriwaatidest) tulewad lahus pidada: nende kuju ei ole tuletuste kohta mitte maksew. Kui meil sõna *siiski* ei oleks, ei oleks kellelegi meelegi tulnud affiksi *gi* *k*-ga kirjutama hakata, niisugusid tülikaid sõnu kui *Jaakki*, *kokkki*, *hobuseski*, *kuuski* (= *kuus* + *gi*), *jõulukuuski* (= *jõulukuus* + *gi*), pärisnimi *Kompuski*, mis peab olema

Kompus + gi. (Vaata sellest minu Sõnade tuletus § 67).
Ja samuti ka *hästi* ei wõi *sti* kirjutamise kasuks midagi
tunnistada, sest ütlema koguni *hästi heaste*: *oskab seda*
hästi heaste teha.

Nõnda ka *poeg*- ja *koer*-sõnsaga. Kui nemad *i*-ga on,
see weel ei ole sundiwaks põhjuseks, et teised mitte ei
tohi *e*-ga olla, kuigi meie praegu seletada ei tea, miks
just ühed ja teised nõnda on, kuda on. Aga on nõnda,
tunnistame seda.

Sama autori kirjutatud:

Eesti keele grammatika.	Hind 100 m.
Eesti sõnade tuletus.	Hind 25 m.
Eesti lauseõpetus.	Hind 100 m.

"kõnne" kooliõpetaja ringi-
tus minule.

A
5051
1

216572

Hind 65 mrk.